

Novruz Bayramı

www.kitabxana.net

Milli Virtual Kitabxananın təqdimatında

Bu elektron nəşr <http://www.kitabxana.net> - Milli Virtual Kitabxananın kulturoloji-bədii layihəsi çərçivəsində nəşrə hazırlanıb və yayılır.

Elektron Kitab N 40 - 2013

Kulturoloji layihənin bu hissəsini maliyyələşdirən qurum:

Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu, MVK

Kitaba xalqımızın qədim adət-ənənələrini, yazın gəlişi ilə bağlı düşüncələrini özündə əks etdirən Novruz bayramı və İlxır çərşənbələrlə bağlı materiallar daxil edilib...

Kitab YYSQ tərəfindən e-nəşrə hazırlanıb.

YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın e-nəşri N 40 - 2013

Virtual redaktoru və e-nəşrə hazırlayanı:
Aydın Xan (Əbilov), yazar-kulturoloq

Tərtib edəni:

Metodika v  Bibliografiya  b sinin böyük metodisti:

Qasimova Minar  M sim qızı

Komputer dizaynı v  yıgımı:

Qasimov Allah k r Mirm h mm d ođlu

Göygöl rayon Mədəniyyət və Turizm  b si
Göygöl rayon MKS

Novruz bayramı
münasibəti ilə

“Novruzum, yazım”
(Metodiki vəsait)

GÖYGÖL - 2012

YAZIN XOŞ ƏTRİ GƏLİR

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

Novruz bayramı ensiklopedia

Seyidov, Mirəli

Yaz bayramı.- Bakı: Gənclik, 1990.-s.96

Nəbiyev A.

İlaxırçərşənbələr. Bakı: Azərənəşr, 1992.-s.62

İstifadə edilmiş dövrü mətbuat:

Xəlilzadə Flora

Çərşənbənin əzəli gəldi./F. Xəlilzadə//Azərbaycan.-2012.-21 fevral.-s.7

Məmmədzadə, İlham

Xalqın milli-mənəvi dəyərlərini özündə yaşadan bayram//. Məmmədzadə// Respublika.-2012.-18 mart.-s.6

Qadir, Aslan

İlk yaz bayramı/ Q. Aslan// Respublika.-2012.-20 mart.-s.5

İstifadə edilmiş web sahifələr:

www.kayzen.az

www.az.wikipedia.org

-24-

ÖN SÖZ

Göygöl rayon MKS-nin Metodika və biblioqrafiya şöbəsinin tərtib etdiyi “Novruzum, yazım” adlı metodiki vəsaitdə təbiətin oyanması, canlanması, bununla da yaz fəslinin başlanması münasibəti ilə Azərbaycan xalqı tərəfindən qeyd olunan Novruz bayramının mahiyyətindən, tarixi köklərindən, bayramla bağlı adət-ənənələrdən, ayin və mərasimlərdən, oyun və tamaşalardan, xalqımızın minilliklər boyu təcrübə əsasında formalaşmış iqtisadi həyatından bəhs edilir.

Metodiki vəsait 4 bölmədən ibarətdir.

I. Bayramlar bayramı Novruzun tarixi

II. Novruz çərşənbələri haqqında

III. Novruzun rəmzi Səməni

IV. Kitabxanaların qarşısında duran vəzifələr

-1-

Bayramlar bayramı Novruzun tarixi

Azərbaycan xalqının elliliklə qeyd etdiyi bayram Novruz bayramıdır. Eyni zamanda bu bayram tarixdə «Xızır günü», «Azərbaycanı», «Hörmüzd bayramı», «Fərvərdin bayramı», «Bahar çəşn», «Yeni gün bayramı», "Ərgənəkön bayramı", «Qurtuluş bayramı» və s. adlarla da adlandırılmışdır. Bilavasitə baharın, yazın, həm də yeni təsərrüfat ilinin başlanması şərəfinə böyük təntənə ilə hər il bayram edilən Novruz çox əski çağlardan bəri elə «Novruz» olaraq adlandırılmışdır.

İbn-əl-Bəlx «Farsnamə» əsərində bildirir ki, «Cəmşid yeni tikdirdiyi sarayda taxta çıxdığı gün Günəş ilinin başlanması günü imiş. Sonralar həmin günü bayram edərək Novruz adlandırılar. Həmin gün Fərvərdin ayının Hörmüzd günü imiş».

Ö.Xəyyam isə «Novruznamə»sində deyir: «Novruzun yaranmasının birinci səbəbi budur ki, həmin gündə Günəş dövrə vurub 365 gün 6 saatdan sonra öz yerinə qayıdır.

Son vaxtlar Novruz bayramını türklərin "Ərgənəkön" dastanı ilə də əlaqələndirirlər. F.Rəşidəddin «Cəmət-tavarix» əsərində məlumat verir ki, göytürklər dar keçidin dəmirini ərit-

məklə sığındıqları məkandan çıxdıqları günü «Qurtuluş günü» adı ilə bayram etmişlər.

Şumerlər də Novruz bayramını «Yeni gün», «Yazın ilk günü» adları ilə qeyd etmişlər. Hətta unudulmasın deyə bunu özlərinin «Bilqamıs» dastanında xatırlatmışlar.

Novruz bayramına dini don geydirməyə, onu gah zərdüşlüklə, gah da islamiyyətlə əlaqələndirməyə də cəhdlər göstərib. Düzdür, Novruz bayramının məntiqi fəlsəfəsində

-2-

-23-

O gün ki fəsli yaz olar,
Gecə , gündüz taraz olar.

II aparıcı: Qədim türk-monqol təqviminə əsasən Günəşin zahiri illik hərəkəti hər on iki ildən bir təkrar eyni nöqtəyə düşür. Bu vaxt ildəyişmə baş verir. İldəyişmə isə mütləq bir heyvanın üstündə olur. Təqvimdə bu heyvanların sayı on ikidir və onların sırası belədir: siçan, öküz, pələng, dovşan, əjdaha, ilan, at, qoyun, meymun, xoruz, it, donuz.

I aparıcı: Bahar bayramının qeyd edilməsi onun əsrlərin, minilliklərin qovuşduğu bir məqama düşməsi ilə də əlamətdardır. Biz gələcəyə böyük nikbinlik və ümid ilə baxırıq. Əminəm ki, yeni əsrdə, yeni minillikdə xalqımız azad , müstəqil, demokratik bir ölkədə xoşbəxt və firavan yaşayacaq, bütün əziz günlərini həmişə ən xoş əhval-ruhiyyə ilə bayram edəcəkdir.

II aparıcı: Novruz bayramı münasibəti ilə sizə can sağlığı və səadət diləyir, vətənin tərəqqisi naminə işlərinizdə böyük uğurlar arzulayıram.
Bayramınız mübarək olsun!

-22-

zərdüştliklə üst-üstə düşən məqamlar var. Belə ki, zərdüştlikdəki xeyir-şər düşüncəsi Novruz bayramına da xasdır. Bütövlükdə xeyirxahlıq fəlsəfəsi üzərində köklənən Novruz bayramında da isti-soyuq, təbiətin ölüb dirilməsi motivi aparıcı mövqe tutur. Bəs fərq nədədir? Biz bilirik ki, Novruz bayramında tonqal üstündən hoppananlar «ağırlığım-uğurluğum», «azarım-bezarım tökül!»- deyirlər. Zərdüşt dinində isə oda sitayiş edilmişdir. Atəşpərəstlər heç vəchlə müqəddəs odun üstünə «azar-bezar»larını tökməyə cəsarət etməzlər. Başqa sözlə, bu mərasim atəşpərəstlikdən çox-çox qədimdir.

Bundan savayı, atəşpərəstlər suyu da müqəddəs bilmiş, onu murdarlamağı günah saymışlar. Amma Novruzda insanlar axar su üstündən atdanmaqla «azar-bezarı», «ağırlıq-uğurluğu» tökürlər. Göründüyü kimi, biz burada da elə oda olan münasibətin təzahürünü görürük.

Günəş təqvim ilinin bir qayda olaraq, mart ayının 20-22-dən (fevral ayı ilə bağlı ilin uzun-qısalığından asılı olaraq) başlanmasının isə elmi əsası vardır. Bu, bilavasitə dəqiq astronomik hadisəyə Günəşin dünyanın yarımkürəsindən Şimal yarımkürəsinə keçməsinə, gecə-gündüzün bərabərləş-məsinə və yerin Şimal yarımkürəsində astronomik baharın girməsinə uyğun gəlir.

Elə zənn edilməsin ki, Novruz bayramı elə yazın ilk günündə başlanır və sona yetir. Qətiyyəən yox. Danılmaz həqiqətdir ki, Azərbaycan kəndlisinin həyatı, məişəti bilavasitə əkinçiliklə, sözün geniş anlamında, təsərrüfatla bağlı olmuşdur. Bu üzdən də onlar təsərrüfat üçün münasib sayılmayan qışa qarşı mübarizə aparmaqdan çəkinməmişlər.

Bu mərasimdə, adətən, görkəmi gülməli kökə salınmış, cındır paltarlı birini qatıra mindirib meydana çıxarar, əlinə də tükü

-3-

tökülmüş qarğa müqəvvası verərmişlər. İştirakçılar onun üstünə soyuq su səpmələrinə baxmayaraq, o, saymazyanə «istidir! istidir!» — deyər, məzəli hərəkətləri ilə orada olanları güldürərmiş.

Bu mərasimin qışla bağlılığı ayındəki vasitələrdən də bəlli olur. Belə ki, el arasında qarğa qışla əlaqəli sayılır və onun «qarr-qarr» oxuması qar çağırmaq kimi yozulur. Doğub-törəməyən qatır isə barsız-bəhərsiz qış fəslinin simvolu sayılır. Çox qədim zamanlarda keçirilmiş «Səddə» bayramı da insanların qışa qarşı keçirdikləri bir bayram olmuşdur. Novruza əlli gün qaldığını bildirmək üçün icra olunan «Səddə» bayramında insanlar meydanda tonqal qalayaraq çevrəsinə dolanır, rəqs edir, tamaşalar göstərirmişlər. Qış fəslinə belə bir

münasibət yalnız «Kövsəc», «Səddə» ilə məhdudlaşmır. Bu baxımdan qış ilə yaz fəsillərinin qarşılaşmasının, mübarizəsinin rəmzi təsvirini nümayiş etdirən və tədricən xalq tamaşası şəkli almış mifoloji məzmunlu «Kosa-kosa» mərasimi də maraqlı və düşündürücüdür.

Novruz bayramına gedən yol öz başlanğıcını qışın çillələrindən götürür. Dekabr ayının 22-də qışın gəlməsi ilə başlayan 40 günlük Böyük çillədə baharın simvolu sayılan səməni göyərtmək və ondan halva bişirməklə yazın tez gəlməsini, bununla torpağın oyanmasını, əkilmiş məhsulun cücərib böyüməsi arzusunu ifadə etmişlər.

Fevral ayının əvvəlindən başlayaraq iyirmi gün davam edən Kiçik çillə «qışın oğlan çağı» sayılır. Bu çillənin «Xıdır nəbi» adlanan birinci on günlüyü isə, ümumiyyətlə, ilin ən sərt, çov-ğunlu, dondurucu dövrü sayılır və buna görə ona

-4-

I aparıcı: Şeir

II aparıcı: Musiqi

II aparıcı: Əyləncəli oyun:

I aparıcı: Şeir.

II aparıcı: Musiqi:

I aparıcı: İdman.

II aparıcı: Hamınızı birlikdə rəqsə dəvət edirik.

I aparıcı: Ümumiyyətlə, Novruz bayramı ilə bağlı fikirlər bu deyilənlərlə bitmir. Bu baxımdan C. Daiminin “Novruz mərasiminin mifoloji və tarixi qaynaqları”, “İslam ensiklopediyasının məlumatına görə, Novruz bayramı Əhəmənilər zamanından bayram edilən və şəmsi təqviminin birinci günü olaraq qəbul edilən bayramdır.

II aparıcı: Azərbaycan şairlərinin əsərlərində misal üçün, M.Füzuli gecə-gündüzün bərabərliyi ilə yazın başlanmasını, bununla da novruz bayramının yetişdiyini poetik şəkildə belə ifadə etmişdir:

Vəslin mənə Novruz gecəsi oldu müyəssər,
Sanki o gecə gündüz ilə oldu bərabər.

I aparıcı: Bu məsələ A. Səhhətin dediklərində daha dəqiqdir:

-21-

I aparıcı: Xalqımızın belə böyük bayramlarından biri də Novruzdur . Novruz sərhəd bilməyən, çox geniş regionda yayılmış, yazın gəlməsini, yeni əmək mövsümünün başlanmasını vəsf eləyən böyük el bayramıdır.

II aparıcı: Bu gün o tay bu taylı Azərbaycanla yanaşı Orta Asiya, Əfqanıstan, Pakistan, İran, Türkiyə və başqa ölkələrdə

yaşayan yüz milyonlarla zəhmətkeş Novruzunu özünün ən əziz bayramı kimi qeyd edir.

I aparıcı: Müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar bu əziz bayram günlərində bir ağızdan deyir:

Birlikdə: Xoş gəlmisən, elin əziz bayramı!

II aparıcı: Qış getdi yeni bahar gəldi
Gül bitdi, Laləzər gəldi.

I aparıcı: Uğur olsun,gözəl bahar!
Səni ellər çox arzular
Ayaq basdın ölkəmizə
Bol-bol şənlik gətir bizə!

II aparıcı: Musiqi

I aparıcı: Yandı ocaqlar da, dindi neylər də
Od üstədən atıldı od övladları
Qələm əvəzinə mavi göylərdə,
Bahar şəri yazdı quş qanadları.

II aparıcı: Rəqs.

-20-

«yalquzaq zamanı» («Xıdır girdi qış girdi, xıdır çıxdı qış çıxdı»- atalar sözü) da deyilir. «Xıdır nəbi» mərasimi Kiçik çillənin onuncu günü icra olunur. Buğda qovrulub əl daşında üyüdüldür. Qaynadılmış yumurtalar daha çox günəşin və yazın simvolu sayılan sarı, qırmızı, yaşıl rənglərə boyanır. Bədəne

istilik gətirən xörəklər bişirilir. Çəkilməmiş qovutdan bir qab «Xıdır nəbi»nin sonuncu gecəsi, adətən, yük dolabının altında divar taxçalarının əl dəyilməmiş küncələrinə qoyulur. Etiqada görə, Xıdır gəlib qovutun üstünə əl basır və bununla da evə bolluq, bərəkət gətirir. Xıdır nəbi şərəfinə açılmış süfrəyə qoyulmuş qovutun üstünə bağ-bağatdan kəsilib gətirilmiş alma çubuqlarına sarınmış və yağ sürtülərək yandırılmış şamlar da sancılır. Süfrədəki qovutdan ailə üzvləri lap sonda yeyirlər. İnanırlar ki, şamlar yanan vaxtda ata-baba ruhları kimi Xıdır nəbi də gəlib bu qovutdan dadır. Şər qarışandan sonra pay yığmaq üçün qapı-qapı gəzən uşaqlar da:

Xanım, ayağa dursana,
Yük dibinə varsana,
Boşqabı doldursana,
Xıdırı yola salsana,

nəğməsinə oxumaqla ilk növbədə elə həmin qovutdan pay istəyirlər.

Kiçik çillənin qurtardığı vaxtdan yazın ilk gününə, yəni Novruz bayramına qədər olan çağ «Alaçalpo», «Ağlargülər», «Boz ay» və s. adlanır. Ayın belə-belə adlarla adlanması onun dəyişkən olması ilə bağlıdır.

Boz ay hər biri yeddi gündən ibarət cəmlələr adlanan dörd həftəyə — çilləbeçəyə bölünür. Etiqada görə, bu həftələrin

-5-

dördündə, eləcə də Kiçik çillənin üç çərşənbəsində təbiətdə və cəmiyyətdə canlanma, oyanma, dirilmə prosesi gedir.

Dediyimiz yeddi çərşənbədən üçü «oğru çərşənbə», «oğru buğ», «oğru üskü», dördü isə «doğru çərşənbə», «doğru buğ», «doğru üskü», «cəmlələr» adlanır.

Çərşənbələrin hər birinin məxsusi ayinləri vardır. Doğrudur, «oğru çərşənbə», «oğru buğ», «oğru üskü» adlanan ilk üç çərşənbənin dörd ilaxır çərşənbələr qədər rolu böyük deyil. Amma inama görə, həmin çərşənbələrdə də torpağa az-çox istilik gəlir.

Sözsüz ki, Novruzqabağı qeyd olunan dörd ilaxır çərşənbələr mərasimlərinin, ayinlərinin zənginliyi ilə seçilir. Bu çərşənbələrin hər birinin ayrı-ayrılıqda müxtəlif adları vardır. Misal üçün, ilaxır çərşənbələrin birincisi bölgələrimizdə bu adlarla tanınır: "Əzəl çərşənbə", «Müjdəçi çərşənbə», «Toz çərşənbə», «Yel çərşənbə», «Xəbərci çərşənbə» və s. İlk çərşənbəyə belə adların verilməsi onun öz məzmunu ilə bağlıdır. Yazın yaxınlaşmasını müjdələyən, xəbər verən bu çərşənbədə ev-eşik his-tozdan təmizlənir. Pal-paltarın, xalça-palazın tozu tökülür. Elə bu üzdən də ona çox vaxt «Toz çərşənbə» deyilir. Sözü gedən çərşənbənin «Yel çərşənbəsi» adlanması da səbəbsiz deyil və bu, çərşənbəyə verilmiş ən düzgün addır. Çünki istilik ilk olaraq havaya gəlir. Sözsüz ki, əgər hava (yel) qızmayıbsa, onda suların donu açılmaz. Havaya istilik gəlməlidir ki, torpağın donundakı buz (su) donu ərisin, torpaq yumşalsın.

Novruz bayramının ilsonu çərşənbələrinin ikincisi yenə də ayrı-ayrı bölgələrimizdə «Kül çərşənbə», „Külə çərşənbə“, „Su çərşənbə“, „Sular Novruzu“ adları ilə tanınır. Birinci çərşənbədə havaya buğun, istiliyin gəldiyini bilən

-6-

Kitabxanaların qarşısında duran vəzifələr

Onun da arzusu sülhdür, əməkdir!
Bu Novruz xoş gəlib ellərimizə,
Gəlişi yüksəliş, zəfər deməkdir.
Onun da arzusu sülhdür, əməkdir

II aparıcı: Bu bahar neçə evə gəlin gələcək.
Bu bahar neçə evdə toy olacaq.
Ana körpəsinə baxıb güləcək.
Ata övladına ad qoyacaqdır.

I aparıcı: Ey məni dinləyən azad könüllər
Novruz bayramınız mübarək olsun!
Heyranı olduğum ellər ay ellər
Arzunuz , eşqiniz gələcək olsun!

II aparıcı: Bahar bayramınız mübarək olsun
Novruz bayramınız mübarək olsun!

“BAHAR RƏQSI”

I aparıcı: Xalqımızı min illərdən bəri el arasında yaşadan elə bayramlar var ki, yaranarkən nə bir sözünü, nə bir kəlməsini yazıya alıblar. Ulu qaynaqlardan süzülüb gələn bir birindən oynaq, şux lətafətli bu bayram nəğmələrin yaddaşında yaşayacaq əsrlər, qərinələr aşmış gəlib bu günümüzə qədər çatmışdır.

II aparıcı: Yüzilliklər dolabında bu el sözü və nəğmələrinin nəqşi pozulan da olub, bəndi unudulan da. Lakin xalq coşğun bir yaradıcılıqla nəğməsinin pozulmuş ahəngini, sözünün unudulmuş bəndini cilalamış bayramlarını rəngarəng oyunlar, yallılar və coşğun rəqslərlə bəzəmişdi.

Kitabxanalarda Novruz bayramı münasibəti ilə “Novruz gəlir yaz gəlir”, “Novruzum yazım”, “Bahar bayramı”, “Səməni saxla məni” başlıqları altında ədəbi-bədii gecələr, el şənlikləri, kitab sərgiləri və s. tədbirlər təşkil etmək olar. İndi isə “Novruz gəlir yaz gəlir” adlı ədəbi-bədii gecənin ssenarisini sizə təqdim edirik.

I aparıcı: Novruz bayramı hər hansı dini görüşə, ideoloji istəklərə əyilməyən, xalqımızın böyük ehtiramla qeyd etdiyi təsərrüfat məzmunlu yaz bayramıdır. Məsələnin məhz bu mahiyyətini dəyərləndirən, Novruz bayramının xalqımızın mənəvi varlığında güclü rolunu yüksək qiymətləndirən böyük dövlət xadimi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir:

II aparıcı: “Böyük mənəvi gücə malik olan Novruz bayramı ulu əcdadlarımızın bizə verdiyi ən gözəl yadigar olub, Azərbaycan xalqının milli ruhunu və yaddaşını, onun daxili aləmini bütün zənginliyi ilə yaşadır. Təbiətin oyanışının, varlığın yenidən canlanmasının müjdəsini verən Novruz bayramı ən qədim zamanlardan bəri həyat və məişətimizə daxil olmuş, insanlara aydın və işıqlı sabaha, xoşbəxt gələcəyə inam duyğusu bəxş etmişdir”.

I aparıcı: Gör nələr danışır bu Novruz bizə,

-18-

təsərrüfatçını indi daha çox bağ-bostanı, əkin-biçini düşündürür. Bunların da qış yuxusundan oyanmasını, ayılmasını istəyir. Bunun üçün o, axşam yandırılmış çərşənbə tonqalının külünü isti-isti bağ-bostana, əkin-əkinəyə, ağac budaqlarının üstünə səpərək istiliyin süni simvolunu yaratmaqla onların da tezliklə oyanmasını, canlanmasını istəyir.

Novruz çərşənbələrinin üçüncüsünün „Gül çərşənbə“, „Torpaq çərşənbə“, „Yer çərşənbə“, „Ölü çərşənbə“, „Ata-baba günü çərşənbəsi“ və s. adları vardır. Bu çərşənbədə torpağın, yerin canına tamam-kamal istilik gəlir. Meşələrdə, dağ ətəklərinin güneyində novruzgülü baş qaldırır.

Nəhayət, ilin sonuncu çərşənbəsi Azərbaycanımızın hər yerində „İlaxır çərşənbə“ adı ilə tanınır. Hərdən ona „Od çərşənbəsi“ də deyirlər. Bildiyimiz kimi, çərşənbələrin hamısında od-tonqal yandırılır. Bir halda ki, belədir, onda ilaxır çərşənbəyə ayrıca „Od çərşənbəsi“ adı vermək absurd deyilmi? Ona görə də bu ad həqiqətə uyğun deyil.

Düzdür, bu çərşənbədə olduğu kimi, əvvəlki çərşənbələrdə də çərşənbə xonçası tutulur, tonqal yandırılır. Amma İlaxır çərşənbənin növrağı daha zəngindir. İlaxır çərşənbə mərasimlərindən ən məşhuru və yaygın olanı „vəsfı-hal“dır. Qız-gəlinlər çərşənbə axşamında bir evdə cəm olurlar. Ortaya su ilə dolu „dilək tası“ adlanan qab qoyulur, üstünə ağ örtük örtülür. İştirakçılardan hər biri dilək tasına öz üzüyünü və ya iynəsini, sancağını salır, niyyət tutur. Mərasimin seçilmiş başçısı bayatılar deyə-deyə suya salınmış nişanlardan birini çıxarır.

Nişanın sahibi tutduğu niyyətlə bayatının sözlərindəki məzmunu tutuşdurur.

İlaxır çərşənbənin maraqlı, məzmunlu ayinlərindən biri də

-7-

qulaq falıdır. Hava qaralandan sonra niyyət tutan kimsə özü ilə bir qab su, güzgü, açar (su — işıqlı yol, güzgü — işıqlı həyat, açar — niyyət açan deməkdir) götürüb qonşu qapılarına gedir. İçəridə danışılan söz-söhbətə xəlvətə qulaq asır. Eşitdiyi ilk sözləri ürəyində tutduğu niyyətlə yozur. Əgər niyyətlə eşitdiyi sözlər arasında uyğunluq varsa, deməli, istəyi həyata keçəcək. Odur ki, İlaxır çərşənbə axşamında həmişə xoş, könül açan sözlər danışılmalıdır ki, qulaq falına gələn qapıdan ümitsiz qayıtmasin.

Diqqəti çəkən mərasimlərdən biri də „Danatma“ mərasimidir. Əski təsəvvürlərə görə, gecə şər, gündüz isə xeyirxah qüvvələrin əməlidir. Bunların arasında bitməz vuruş gedir. Sübhün açılmasına az qalmış, Dan ulduzu görünəndə gecə bütün qüvvəsini — zülmət qaranlığını toplayıb, açılan səhərin qarşısını kəsmək istəyir. Dan adlanan bu vaxtla Günəşönü gələn Dan ulduzu işığında sübh qalib gəlir. „Danatma“ mərasimində, əsasən, cavan oğlanlar, qızlar iştirak edirlər. Bütün gecəni şənlik keçirir, rəvayətlər, lətifələr danışır, oxuyub əylənirlər. Mərasimdə iştirak edənlər yatmamalıdır. İşdir, bir kəs yuxulasa, onun paltarını xalça-palaza tikir, sonra oyadıb oxumaqla, oynamaqla və s. cərimə edirlər. Dan ulduzu görünəncə (etiqada görə bu ulduzu ilk görən kəsin işləri uğurlu olar) mərasim iştirakçıları axar su üstünə gəlirlər. Danın ağarmasını — sübhün açılmasını burada qarşılayırlar. Əl-

üzlərini burada yuyub suyun üzərindən hoppanaraq „Ağırlığım-
uğurluğum daşlara“ deyirlər.

İlaxır çərşənbənin maraqlı ayinlərindən biri də „Ağacqor-
xutma“dır. Bar verən ağac bardan qaldıqda deyirlər ki, çilləyə
düşüb. Çərşənbə günü ağac sahibi əlinə balta alıb gəlir ağacın
üstünə: „Ey barsız ağac, nəyimə lazımsan, kəsəcəyəm səni!“-
deyərək baltanın arxası ilə ağacın gövdəsinə

-8-

Novruzun rəmzi Səməni

Səməni Novruz bayramının əsas atributlarından biridir.
Adətən Novruz bayramı ərəfəsində bütün evlərdə göyərdilən
bərəkət nişanəsidir səməni. Bu məqsədlə buğda, arpa, noxud,
mərzi və digər dənlə bitki məhsullarını islağa qoyub
cücərdəndən sonra sini, məcməyi, yaxud boşqaba barmaq
qalınlığında sərir (üstü dəsmal və ya tənziplə örtülür), üzərinə
su çiləməklə cücərdirlər. Yazın gəlməsi torpağın oyanması
təbiətin canlanması, yaşıllıq rəmzi sayılan səməni Novruz
süfrəsində ən görkəmli yeri tutur. Qohum-qonşular bir-birinə
səməni yollayır. Təzə-tər səməninə şərəfinə alqışlar söylənir,
qədim mahnılar oxunur.

Əkinin, məhsul bolluğunun rəmzi olan səməni qoymaq
çox-çox qədimlərdən adət olub. Ona görəki səməni taxıldır,
çörəkdir, xeyir-bərəkətdir. Taxıl, bərəkət isə həyatın
dolanacağı rəhnidir, insanların yaşaması üçün vacib olan
maddi bolluğun ən mühüm şərtidir.

Yazlıq əkin qabağı səməni cücərtmək ənənəsi xalqın
çörəyi, qüdsiyyətə ehtiramı, səcdəsi kimi rəmzi mahiyyət
daşımış, azərbaycanlıların şifahi poeziyasında bolluq səadət
arzusunu ifadə etmişdir.

Yunan filosofu Yazıçı və tarixçi Plutarx (bizim eranın
təxminən 46-127-ci illər) göstərmişdir ki, qədim
Azərbaycanda (Midiyada) taxılı müqəddəs bitki saymaq adəti
geniş yayılmışdır. Bu adət hər dəfə ilin başlanğıcında (yazda)
icra edilərdi. Çox maraqlıdır ki, bu adət səməni göyərtmək
şəklində bizim günlərə qədər gəlib çıxmışdır.

Səməninin varlığı, həyat verici gücü, mənası taxıldır,
torpağa tapınmaqdır. Səməni göyərtməklə ümidini, arzusunu,
ruzisini göyərtmişdir əkinçi babalarımız.

-17-

Torpaq çərşənbəsi

Torpaq həyat mənbəyidir

Torpaq çərşənbəsi Boz ayın
dörd çərşənbəsindən biridir.
Bu çərşənbə torpağın isinin
oyan-ması rəmzidir. Torpaq
olmasa həyat da olmaz.

Torpaq yaradıcı, törədici
oldu-ğuna görə ona “Ana torpaq” deyə ehtiram göstərirlər. Bu
gün də torpağa sədaqət, məhəbbət Anaya, Vətənə məhəbbətlə
bə-rabər götürülür, eyniləşdirilir. Qədim zamanlardan and
içəndə deyirlər: “Torpaq haqqı, yer haqqı”. Alqış söyləyəndə
deyillər: “Torpağın həmişə gül bitirsin”, “Torpağın bərəkətli
olsun”. Atalarımız “Torpağa əyilən namərdə əyilməz”,
“Torpağa var versən, o da
sənə bar verər”.

Torpaq çərşənbəsində süfrə-
mizin gözəl təamlarından olan

paxlava, şəkərbura, qoğal və bir çox şirniyyatlar hazırlanır. Qoğal günəşin və istiliyin simvolu kimi stola gətirilir. Şəkərbura da kənarındakı və üzərindəki mənalara görə gü-nəş şüalarını xatırladır, paxlava isə mərkəzinə qoyulmuş fındıqla mifik mənanı özündə əks etdirir. Şirniyyatların süfrəyə qoyulması bütün ilin bərəkətli, ruzili və həmişə şirin keçməsinə mənalandırır. Bununla yanaşı qoz, fındıq, badam və bir çox çərəz növləri də süfrəni bəzəyir.

-16-

vurur. Bəzən də biri balta vuranı tutub saxlayır və deyir: — A kişi, kəsmə ağacı, mən ona zamin duraram. İnanıram ki, bu il o, bar verəcək. Ağac bu „səksənmə“ ilə çillədən çıxır. Sonra ayağısayalı, əlibərəkətli sayılan biri ağacın dibinə şərbət səpir, noğul-nabat, qovurğa, səməni qoyur.

Həmçinin İləxır çərşənbənin gecəsi bərəkət paylanılan gecə olduğu üçün buğda, un çuvallarının və digər azuqə qablarının ağzı açıq saxlanılmalıdır. Eyni zamanda bu çərşənbədə səbh tezdən evin damına bir ovuc buğda atırlar ki, bolluq olsun, evin bərəkəti artsın.

İləxır çərşənbədə ərgən, yetişmiş qızlar evin kandarında arxası həyətdə sarı durub sağ ayaq başmaqlarını sağ əli ilə sağ çiyinlərindən arxaya atırlar. Səbh tezdən oyanıb başmaqlara baxırlar. Əgər başmağın burun tərəfi yola, dabanı isə evə sarıdırsa, sahibi yaxın vaxtlarda xeyir xəbər eşidəcəyinə, ərə gedəcəyinə inanır.

İləxır çərşənbə, eləcə də Novruz bayramı axşamı bəzədilmiş xonçada evdəkilərin hər birinin adına yandırılmış şam olur. Evdəkilərdən hər kəs özünün, ya da başqasının şamını gözaltı eyləyib niyyət tutur. Gözaltı olunmuş şam o

birilərindən çox yanarsa, niyyət sahibi istəyinin başa gələcəyinə inanır.

Sözsüz ki, İləxır çərşənbə ilə bağlı mərasim ayinlərinin, xalq inanclarının sayını çoxaltmaq olar. Amma həqiqət budur ki, bu deyilənlərin hamısı bilavasitə təbiətin bütövlükdə oyanması, canlanması bayramı olan Novruzla bağlıdır.

Novruz bayramı axşamında da tonqal yandırılır, ailə üzvləri tonqalın üstündən hoppanırlar. Novruz tonqalı sönənə yaxın içinə üzərlik atıb deyirlər: „Ocağıma əyri baxanın gözü partlasın, özü isə yanıb çatlasın“.

-9-

Yeni ilə qəmli, kədərli getmək olmaz. Bayram axşamı qonşular tərəfindən yaşlı olanların həyətdə də tonqalı yandırılır. Çünki bu bayram onlar üçün „qara bayram“ sayılır. Buna görə də, qonşular belə həyətdə tonqal yandırmaqla təziyəli olanları yasadən çıxarırlar.

Novruz bayramı adətlərindən biri də qurşaqsallama, papaq atmadır. İstək, sevgi gecəsi də adlanan bu gecədə cavan oğlanlar sevdikləri qızların evlərinin bacalarından (əvvəllər evin damında tüstü çıxmaq üçün baca qoyulurdu) salladıqları qurşağın ucuna öz cib yaylıqlarını da bağlayırlar. Qız və qızın valideynləri o saat mətləbi başa düşürlər. Əgər bu işə razılıq varsa, yaylığı qurşağın ucundan açıb, qızın biləyinə bağlayırlar. Yox, əgər razı deyillərsə, yaylığı bayram nemətləri ilə bərabər qurşağa bənd edib geri qaytarırlar. Nişanlı qızlara bayram payı aparmaq da Novruz adətlərindəndir.

Novruz bayramı axşamında köhnə ilin tamam olmasına, təzə ilin başlanmasına bir neçə saat qalmış bayram süfrəsi

açılır. Bu süfrə həm təhvil süfrəsi, həm də yeni il süfrəsi adlandırılır. İstər İlaxır çərşənbəni, istərsə də Novruz süfrəsini „Löyün“, „Ləvin“, „Yeddi löyün“, „Yeddi ləvin“, „Yeddisin“ də adlandırırılar. Süfrənin belə adlanması da səbəbsiz deyildir. Bu süfrəyə adətən „s“ hərfi ilə başlayan yeddi adda yer-yemiş düzülür: su, səməni, sünbül, sumaq, sucuq, soğan, sarımsaq. Əlbəttə, adları göstərilənlər Azərbaycanın hər yerində eyni cür olmur.

Bəzi mənbələrə görə, ərəblərin işğalından qabaq ilaxır çərşənbə və Novruz süfrəsinə düzülənlər „s“ yox, „ş“ hərfi ilə başlayırmış və „yeddişin“ adlanırmış. Bu nemətlərdən biri də „ş“ hərfi ilə başlanan şərab imiş. İslam dini şərabı haram buyurduğundan, yeddişin yeddisin olmuşdur.

-10-

Yel çərşənbəsi

Yel (külək) Tanrının gözlə görünməyən, lakin duyulan nəfəsidir

Yel çərşənbəsi Boz ayın dörd çərşənbəsindən biridir. Təbiətdə oyanmanın, canlanmanın birinci şərti, sözsüz ki havanın qızması ilə bağlıdır. Bu üzdən də, bilavasitə havanın ilkin olaraq mülayimləşməsinə, istiləşməsinə xəbər verdiyi üçün çərşənbə həmin adla da tanınmışdır. Bu günə xalq arasında “külək oyadan çərşənbə”, “yelli çərşənbə” də deyilir. Yel çərşənbəsi təbiətin elə bir vaxtıdır ki, qış gücdən düşərək son köçünü sürür. Bahar yağışları yağmağa, torpağa can verməyə başlayır. Əski

inamlarda yel ya özü Tanrıdır, ya da dünyanı idarə edən tərəfindən göndərilən qüdrətli bir antropomorfudur. Ulularımız deyirlər ki, «Yel əsdirəni söyməzlər». Çünki onun arxasında tanrı durur.

Yel çərşənbəsi günü tonqallar qalanır, evlərdə südlü plov və ya bulğur aşısı bişirilir. Süfrəyə daha çox quru meyvə və dənli bitkilərdən hazırlanmış çərəzlər düzülür. Qadınlar axır çərşənbə üçün hazırlıqlar görürlər. Ev əşyaları sürtülüb təmizlənir, xalça-palaz çırpılır, yorğan-döşək havaya verilir. Xanımlar uşaqlar üçün təzə paltar biçib-tikir. Həmin gün bir qarış böyümüş səməninin ortasına qırmızı qumaş bağlanır.

-15-

Od çərşənbəsi

Od yaşamaq, yaşatmaq rəmzidir

Od çərşənbəsi Boz ayın dörd çərşənbəsindən biridir. Buna xalq arasında *üskü çərşənbə*, *üskü gecəsi* də deyilir. Od-ocaq işıqlı sabahdır, xeyir bərəkətdir. Həyatda hər şeyi od təmizləyir, od insana sağlamlıq, paklıq və gözəllik gətirir. Od qüdrət, qüvvət, işıq, Günəş, azadlıq, ucalıq rəmzidir.

Od çərşənbəsi əski görüşlərlə bağlı olub, Günəşə, oda, odu qoruyub saxlamaq inamına, tapınma ilə əlaqədar yaranmışdır.

Qədim Azərbaycanlılar Günəşi, odu-ocağı həyat verən tanrı sayıblar, ona sitayiş ediblər. Od dünyanın xeyirxah qüvvələrinin başlanğıcı, himayəçisi kimi də təsəvvürə gəlir.

Bu çərşənbədə tonqalçatma mərasimi o biri çərşənbələrə nisbətən olduqca canlı və maraqlı keçir. Tonqal hər tərəfdən görünən hündür bir yerdə yandırılır. Tonqalın yanında nəğmələr, müdrik sözlər deyilir. Böyükdən kiçiyədək hamı yeddi dəfə tonqalın alovu üstündən tullanır. “ Ağrım-uğrum, azarım-bezarım üstümdən burada qalsın” deyirlər.

Babalarımızın ən qədim andı Günəş idi, od-ocaq idi. And içəndə deyirlər: “ Günəş haqqı”, “Od haqqı”. Od, insanı yaşadığı yerə-yurda, el-obaya bağlayıb. Babalarımız da insanın məskən saldığı yerə “ocaq” deyib.

-14-

Novruz bayramı süfrəsində səməninin çevrəsinə ailə üzvlərinin adına şamlar yandırılır. Cəhd olunur ki, süfrənin küncündə kimsə oturmasın. Etiqada görə, ölənlərin ruhları da bu axşam gəlib süfrəyə küncdən yaxınlaşaraq süfrədəki nemətlərdən dadırlar.

Novruz gecəsinin sabahısı da axar su üstünə gedib, ayinlər icra edilməklə köhnə ilin ağırlıqlarından xilas olurlar. Axşamdan boş saxladıkları qabları da yeni il suyu ilə doldurub gətirirlər. Bu sudan evdə pal-paltarın, yorğan-döşəyin, həmçinin mal-qaranın, bağ-bağatın, əkiləcək yerlərin üstünə də səpirlər. Bununla da il boyu özlərinin sağ-salamat olacaqlarına, bağ-bağatın, mal-qaranın məhsuldarlığına inanırlar. İnanırlar

ki, oğul-uşaq böyütmüş qadın hamıdan tez gedib yeni il suyu gətirsə, bu sudan uşağı olmayanlara içirsə, onlar da övlad sahibi olurlar. Novruz bayramından başlamış on-on iki gün müddətində dost-tanış, qohum-əqrəba bir-birinin evinə bayramlaşmağa gedər, bayram sovgatı aparırlar. Küsülü olanlar mütləq barışmalıdır.

Novruz bayramı günlərində Novruz süfrəsi yığışdırılır. Süfrə yığışılarda saralmış səməni axar suda axıdılır və arxasınca şirni-nabat atılır.

Bir sözlə, Novruz bizim ümummilli bayramımızdır. Beləliklə, Novruz bayramı yazın, yeni təsərrüfat ilinin başlanmasını bildirməklə bərabər, həm də ümumxalq, ümumdövlət sevinc, şadlıq, əmin-amanlıq, bərəkət bayramına çevrilir. Məsələnin məhz bu mahiyyətini dəyərləndirən, Novruz bayramının xalqımızın mənəvi varlığında böyük rolunu yüksək qiymətləndirən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir: „Böyük mənəvi gücə malik olan Novruz bayramı ulu əcdadlarımızın bizə verdiyi ən gözəl yadigar olub,

-11-

Azərbaycan xalqının milli ruhunu və yaddaşını, onun daxili aləmini bütün zənginliyi ilə yaşadır. Təbiətin oyanışının, varlığın yenidən canlanmasının müjdəsini verən Novruz bayramı ən qədim zamanlardan bəri həyat və məişətimizə daxil olmuş, insanlara aydın və işıqlı sabaha, xoşbəxt gələcəyə inam duyğusu bəxş etmişdir...“.

Novruz çərşənbələri haqqında

Novruz bayramının ən təntənəli mərasimləri çərşənbələr hesab olunur və məhz buna görə də əhali həmin günləri xüsusi təntənə ilə qeyd edirlər.

Novruz qədim ənənələrə söykənən Azərbaycan dövlətinin milli ünsürlərini özündə birləşdirən əsas bayramlardan biridir. Novruz gəlməmişdən öncə onun ilk carçısı kimi hər həftənin 2-ci günü ocaqlar qalanır. Bu demək olar ki, 4 həftəni özündə birləşdirir. Hər insanın qarşısında, evinin qarşısında, müasir zamanımızda isə binalarının önündə yandırılır. Bu əsrlərdən bəri Azərbaycan mədəniyyətinin ən bölünməz bir hissəsinə çevrilmişdir. Hər yanan ocaq isə özlüyündə bir çərşənbə kimi qeydə alınmışdır. Novruzun 4 çərşənbəsi var:

- 1.Su çərşənbəsi
- 2.Od çərşənbəsi
- 3.Yel çərşənbəsi
- 4.Torpaq çərşənbəsi

-12-

Su çərşənbəsi

Su həyatdır, su dirilidir

Su çərşənbəsi Boz ayın dörd çərşənbəsindən birinə verilən addır. Bu bayramı azərbay-

canlılar əzizləyə-əzizləyə qar-şılıyırlar. Su Tanrının insa-na bəxş etdiyi ən böyük və əvəzedilməz nemətdir. Əski inamlarda su sağlamlığın, təmizliyin, paklığın rəmzidir. Su çərşənbəsi günü səhər tezdən üz tutarlar axar suyun üstünə, çillə kəsdirər, niyyət edib suyun üstündən tullanar və bu sözləri deyirlər: “Ağırlığımı su götürsün”.

Bu çərşənbədə hamı bulaqda, axar çayda əl-üz yuyur, bir-birinin üzünə su çiləyirlər. Bu mübarək sudur- deyirlər. Təzə sudan gətirib evə, həyət-bacaya, mal-qaranın üstünə səpirlər. Qucaqda körpələri, hətta qocaları, xəstələri də su üstündən hoppandırırıldı ki salmatlıq, əmin-amanlıq, xoşbəxtlik olsun.

Ulularımız arzu və niyyətlərini, dərdlərini suya söyləmiş, su ilə fala baxmışlar. Səfərə çıxanı, uzaq-uzaq ellərə yol alanın ardınca – arxasınca su atırlar ki, Tanrı köməyi olsun. “Yolun aydın, uğurlu olsun, salamat qayıdasan səfərdən” - deyirlər.

Babalarımız su ilə əlaqədar müdrik sözlər yaratmışlar: “Su axarında salınan el-oba barlı bəhrəli olar”, “Su olan yerdə dirlik olar” və s. Azərbaycanlıların ən qədim andı su ilə bağlı olub. And içəndə belə deyirlər: “Su haqqı!”, “Axar suya and olsun!”. Onlar suyun qüdrətinə inanırlar və dua edəndə “Su qədər ömrün olsun!” deyirlər.

-13-

ƏLAVƏ MATERİALLAR

Novruz süfrəsi necə olmalıdır?

Novruz bayramının Novruz süfrəsi, Novruz xonçası var. Bu süfrəni hazırlamağa axır çərşənbədən başlayırlar. Süfrəyə qoymaq üçün müxtəlif şirnilər bişirilir. Bunlara şəkərbura, paxlava, şəkərçörəyi və başqaları aiddir. Bayram süfrəsində adlarını çəkdiyimiz şirniyyatlardan başqa noğul, nabat, püstə, badam, tut qurusu, kişmiş, fındıq, qoz, boyanmış yumurta, alma qurusu, iydə və s, çərəzlər olur. Bəzən axır çərşənbə həm də yeddiləvin gecəsi adlanır. Bu zaman süfrədə yeddi növ çerez olmalıdır. Çox vaxt yeddi sin süfrəsi də açılır. Yeddi sin süfrəsi sin “s” hərfi ilə başlayan sirkə (dad və zövqə işarədir), sarımsaq (sağlamlıq), səbzə(ümid), sumax (bərəkət), sikkə (varlıq), saat(uzun ömür) və su (aydınlıq) deməkdir. Süfrənin ortasında qırağı şamlarla bəzədilmiş səməni qoyulur. Bayramda rəngbərəng yumurta boyanır, məcməyi və sinilərdə xonça bəzənir, şam yandırılır, tonqal qalanır, ölənlərin xatirəsi yad edilir, kəsülülər barışır, qohum-qonşular bir-birinə qonaq gedir, pay göndərilir. Aşıqlar baharı mədh edir. Oğlan və qızlar təzə paltar geyib çalib oynayır, yallı gedirlər. Cavanlar at çapıb, güləşir, küştü tuturlar. Novruzun qədim adətlərindən biri də səməniylə bağlıdır. Onu təkcə masanın üstünə qoymurlar, eyni zamanda bişirirlər. Səməni də həyatın, yaşamın simvolu sayılır. Hətta belə bir deyim də var ki, səməni cücərən zaman evə pis adam gələrsə, o bitmir. İnanca görə səməninin yanında pis danışmaq

olmaz. Səmənidən həm xörək, həm də halva hazırlayırlar Bayram şirniyyatı olan Şəkərbura isə yaşam simvollarından biridir. Şəkərbura ayın simvoludur. Bəzi rayonlarda Novruz süfrəsinə balıq da qoyulur ki, bu da insanın çörəyə hörmətinin simvoludur.

Novruzda süfrəyə şor qoğal yox, şirin qoğal qoyulur. Novruz süfrəsi təkcə yemək üçün nəzərdə tutulmur. Ondan pay da verirlər ki, bu da insanın var-dövlətini başqalarıyla paylaşmasının simvoludur. Bu da insanlara müsbət enerjinin gəlməsinə xidmət edir və Novruzun dərin fəlsəfəsindən xəbər verir. Sonda bayram münasibətilə hər kəsi təbrik edib, süfrəniz bol olsun deyirik.

Novruz bayramı - milli mənəvi dəyərlərin əbədiyaşarlıq rəmzidir

Milli yaddaşımızın bayramı

Bəşəriyyətin ən qədim şənliklərindən, mərasimlərindən biri də məhz Novruz bayramıdır. Xalqımızın bu günə qədər yaşatdığı, qoruyub gələcək nəsillərə ötürdüyü, müqəddəsləşdirdiyi bu bayram özündə

dünyanın yaranma və yaşam sirlərindən tutmuş, gələcəyə, xoşbəxtliyə, bolluğa ümidini əks etdirir.

Novruz yeni gün, yeni həyat mənasını daşımaqla həm də azərbaycanlıların yeni ilidir. Çünki məhz Novruzda həyat yenidən canlanır, torpaq qış yuxusundan oyanır, bitkilər baş qaldırır, ağaclar çiçəklənir, günəş istisi artır, gecə ilə gündüz bərabərləşir və beləliklə də yeni həyat başlayır.

Bayram hazırlığı və

ÇƏRŞƏNBƏLƏR...

Bu bayrama insanlar hələ mart ayı ilk qədəmlərini qoyandan hazırlaşmağa başlayırlar. Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor, folklorşünas Azad Nəbiyev bildirir ki, bu bayrama hazırlıq həyətlərdən başlayır. Onun sözlərinə görə, insanlar bir ay öncədən həyətlərini təmizləyir, ağacları rəngləyir.

Xalqımız bayramqabağı mənzillərini təmizləyər və bununla da sanki qışdan yığılıb qalan bütün kir-pası atar ki, yeni ilə təmiz çıxsınlar. Uzun əsrlər boyu formalaşan inanca görə, yeni ili necə qarşılasan, il boyu eyni şəkildə davam edəcəksən. Bu səbəbdən də insanlar təkcə ev-eşiklərini yır-yığış etmir, eyni zamanda uşaqlara və özlərinə təzə libas alırlar. Bayram günü yaxınlaşdıqca insanlar biş-düşlərini edər, şirniyyatlarını bişirər, çərəzlərini hazırlayırlar.

Novruz gününə aparən yol 4 "etapdan" - çərşənbədən keçir. Bunlar su, od, torpaq və yel çərşənbələridir. Sonuncu həm də İləxır çərşənbə adlanır. Bu günümüzə qədər yaşayan inanca görə, su çərşənbəsində su və su mənbələri təmizlənir və təzələnir. İkinci çərşənbənin odla əlaqələndirilməsi də əbəs yerə deyil. O, günəşin hərarətinin artması ilə izah olunur. Üçüncü çərşənbədə torpaq oyanır. İləxır çərşənbədə isə küləyin köməyi ilə ağaclar tumurcuqlayır. Nəticədə bütün bunların vəhdəti ilə bütövlükdə təbiət canlanır, yenilənir.

Çərşənbələrdə, xüsusən də İləxır çərşənbəsində və eyni zamanda bayram günündə hava qaralana yaxın tonqal qalanar və yaşıdan asılı olmayaraq hər kəs onun üzərindən tullanar. İnsanlar od üzərindən atlanaraq bu sözləri deyirlər: "Ağırlığım, uğurluğum burda qalsın!!!", "Dərdim, bələm odda yansın". İnanca görə, odun üzərindən tullandıqdan və nəzərdə tutulan sözlər deyildikdən sonra onlar köhnə ilin dərdindən,

bəlalərindən, xəstəliklərindən qurtulacaq, yeni ilə paklanmış, təmizlənmiş, sağlam olaraq gedəcəklər.

Azad Nəbiyev bildirir ki, hər bir çərşənbənin özünün ritualları var. Onun sözlərinə görə, su çərşənbəsində insanlar bir-birinin üzərinə su atırlar: "Biruni yazır ki, bu ənənənin kökünü öyrənmək üçün bayram keçirən ulu əcdadlarımız Məhəmməd (ə) peyğəmbərə halva aparırlar. Bu zaman peyğəmbər soruşur ki, gətirdiyiniz nədir. Cavab verirlər ki, Novruz halvasıdır. Bildirirlər ki, Novruz böyük el bayramıdır. Bundan sonra peyğəmbər xatırlayır və deyir ki, o vaxtı Allahı inkar edənlər öz topaqlarını qoyub qaçdıqlarına görə ulu tanrımız onları birgünlük ölümə məhkum etdi. Amma bir neçə saat keçəndən sonra yağış yağdı, onların üzərinə su çiləndi. Beləliklə də onlar yenidən dirildilər. Su çərşənbəsində adamların bir-birinin üzərinə təmiz su çilməsi əbədiyyət, sağlıq, dirilik rəmzidir".

İlaxır çərşənbədə və bayram günü insanlar qəbir üstünə gedər, valideynlərinin və yaxınlarının məzarı üzərində şam yandırar, yasin oxutdurlar. Bu da dünyadan köçən əzizlərə hörmət, keçmişini unutmamaq mahiyyəti daşıyır.

Yumurta döyüşdürmək də Novruzun gözəl oyunlarından biridir. İnsanlar rənglənmiş bayram yumurtalarını döyüşdürər və bu zaman qırılmayan

yumurtanın sahibi qalib gələr. Yeri gəlmişkən qeyd olunmalıdır ki, ümummilli lider Heydər Əliyev hər il bayram günü İcərişəhərə gəzməyə çıxar, insanlarla bayramlaşar və onlarla yumurta döyüşdürərdi. Bu, siyasi hakimiyyətlə xalq arasında böyük bağlılığın nişanəsi idi. Ümummilli liderin siyasi kursunu davam etdirən, milli-mənəvi dəyərləri yaşadan ölkə başçısı İlham Əliyev də hər il bayram günü xalqa təbrik ünvanlayır, paytaxt küçələrində təşkil olunan bayram şənliklərində iştirak edir və onlarla öz sevincini paylaşır. Prezidentin bu addımı da xalq tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılır.

Novruz süfrəsi, xörəkləri və şirniyyatları

Bayram günü süfrəni bəzəyəndə 7 cür nemət masaya qoyulur. Bunlar su (təmizlik), güzgü (paklıq mənasında, yəni insanlar ona yalandan, paxıllıqdan, xudpəsəndlikdən uzaq olsun deyə baxarlar), səməni (təbiətin oyanması), balıq (bu heyvan çox çevik olduğundan insanların da həyatda çevik olması arzulanır), alma (xoş ətirli olduğu üçün), halva (şirinlik) və fincan içərisində qoyulan qızıldır (bu da var-dövlət rəmzidir). Bundan əlavə, əvvəllər bayram xonçasında 7 rəngdə şam yandırılması da ənənələrdən sayılır. Son zamanlar isə əsasən ailənin üzvlərinin sayı qədər şam yandırılır. Şamı kimsə söndürməməlidir, sona qədər yanmalı və özü sönməlidir. Deyilənə görə, hər yanan şam ailənin bir üzvünün həyat yolunu göstərir.

Bayram süfrəsini rənglənmiş yumurtalar da bəzəyir. Bu da canlı aləmin yaranışına işarədir. Yumurta adətən qırmızı rənglə boyanır. Qırmızı rəng isə bəşəriyyətin şadyanalıq içində yaşamaq istəyinin təəcəssümüdür. Milli Kulinariya Mərkəzinin rəhbəri Tahir Əmiraslanov hesab edir ki, yumurta həm də cansızdan canlıya keçidin simvoludur: "Yəni soruşurlar ki, yumurta birinci yaranıb, yoxsa toyuq. Cavab verilir ki, birinci yumurta yaranıb. Çünki canlılar cansızdan əmələ gəlib. Allah əvvəlcə torpağı yaradıb, sonra ondan insanı və heyvanları yaradıb. Yumurta isə həm canlıdır, həm də cansız".

Yeddi rəqəmi azərbaycanlıların düşüncəsinə görə müqəddəs olduğundan süfrədə 7 cür xörək, 7 cür şirniyyat və 7 cür qovurğanın olması xalqımız tərəfindən vacib sayılır. Müxtəlif bölgələrdə bayram süfrəsi üçün hazırlanan yemək çeşidləri də fərqlidir. Cənub bölgəsində xörək siyahısına plov (aş), balıq ləvəngisi (bu xörək mütləq şit balıqdan hazırlanmalı və eyni zamanda süfrəyə balığın başının da qoyulması vacibdir), qatıqlı tərə, göy küküsü, səbzi, yarpaq dolması və şabalıdqovurma daxildir. Şirniyyatlara isə şorqoğalı, şəkərbura, paxlava, badambura, rulet (qatlama), partdama, qədnçörək (qəndkuka) aiddir.

Tahir Əmiraslanov bildirir ki, Novruzun əsas atributu paxlavadır. Onun sözlərinə görə, paxlava ulduzu, qadınlığı göstərir və doğum simvoludur: "Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, Novruz bayramından əvvəl, yəni 21 dekabrda fevralın sonuna qədər Azər bayramı idi. Bu zaman kişilər evdə qalırdılar. Buna görə də mart ayında artıq qadınların əksəriyyəti 2-3 aylıq hamiləlik dövrünü yaşayırdı. Bunun da simvolu şəkəburadır, çünki bu şirniyyat qarın formasındadır. Şəkərbura həm də ayın simvoludur. Şorqoğalı isə günəşin simvoludur".

Yeri gəlmişkən qeyd olunmalıdır ki, bayram ləzizlərinə səməni halvası da daxildir. T.Əmiraslanovun sözlərinə görə, səməni halvası həm niyyət üçün bişirilir, həm də o, sağlamlığa böyük xeyirdir: "Hər rayonun öz adətinə görə müxtəlif cür - şəkərlə, balla və sairə ilə hazırlanır".

Qovurğada isə buğda, çətənə, küncüt və boranı tumu olur. Eyni zamanda noxud, mərci və düyü də əlavə olunur. Onu da bildirək ki, sonuncu sadalananlar bir neçə gün suda isladıldıqdan sonra qovrulur.

Novruzun daha bir tərəfi onun simvolik personajları - Keçəl, Kosa və Bahar qızı ilə bağlıdır. Keçəl təbiətin oyanışdan əvvəlki dövrünü, Kosa ruzi-bərəkəti, Bahar qızı isə bitki örtüyünün cücərməsini xarakterizə edir.

İnanclar, xoş sözlər və fallar

Hər kəs Novruz bayramını öz evində qeyd etməlidir. Əks təqdirdə şəxs 7 il bayram axşamı evində ola bilməyəcək. Novruzun əsas tələblərindən biri də küsülülərin barışmasıdır. Bu da xalqın birliyə, həmrəyliyə dəvət olunması xarakterini daşıyır. Qədim azərbaycanlılar yaxşı biliblər ki, parçalanmış xalqı basmaq, yenmək düşmən üçün asan olur. Amma bir olan, vəhdət təşkil edən kütləni yenmək qeyri-mümkündür.

İlaxır çərşənbədə və bayram günündə qeybətə yol verilməməsi və yalnız xoş sözlər danışmaq tövsiyə olunur. Çünki həmin günü cavan oğlan və qızlar ürəklərində arzu tutaraq qulaq falına, yəni qonşuların etdiyi söhbətə gizləncə qulaq asmağa gedərlər. İnanca görə, pusulan qapıdan ilk eşidilən sözdən arzulanan niyyətin baş tutub-tutmayacağı bəlli olur. Əgər qulaq asan şəxs xoş söz eşidərsə, onun da arzusu yeni ildə yerinə yetəcək.

Novruzun ənənələrindən biri də uşaqların qonşulara, qohumlara papaq atmasıdır. Yeniyetmələr əsasən İlaxır çərşənbədə papaq atırlar. Papaq atılan evdə isə onun bayram nemətləri ilə doldurulur və sahibinə qaytarılır. Bunun da mənası var. İnanca görə, insanlar bu addımları ilə bişirdiklərini paylaşar və kasıb ailələrə əl tuturlar. Çünki Novruz maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin şənələndiyi bir bayramdır.

Bayram günü bütün mənzillərin qapıları açıq olar. Səhəri isə insanlar bir-birinin evinə gedərək bayramlarını təbrik edirlər.

Çilə çıxartmaq

Çilə çıxartmaq mərasimi əsasən Azərbaycanın cənub bölgəsində və Bakı kəndlərində, eləcə də digər rayonlarda qeyd olunur. Bu zaman insanlar İlaxır çərşənbədə öz evlərində bayramı qeyd etdikdən, şam yeməyini yedikdən sonra bir yerə yığılar və səhərə qədər oyaq qalarlar. Həmin gecə oğlanlar müxtəlif oyunlar oynayar, lətifələr danışarlar. Xanımlar da fallara baxar, rəqslər edər, hekayələr danışarlar. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, çilə çıxarılan otağa həmişə balıq və saplı iynə qoyarlar. Bu da ondan ötürüdür ki, əgər kimsə çilə gecəsi yuxusunu boğa bilməyib yatarsa, onu həmin balığa tikərlər.

Çilənin səhəri, hava yarıışıqlanan zaman insanlar evlərdən çıxar və axır suyun (adətən çayın) yanına gedərək günəşi qarşılayarlar. Bu zaman çayın suyu ilə əl-üzlərini yuyarlar. Hətta cavanlar havanın və suyun hələ tam istiləşməsinə baxmayaraq, çayda çimərlər də. İnanca görə, bu su ilə əl-üzünü yumaq təmizlənmək, paklanmaq deməkdir.

Axar suda təmizlənen insanlar geri qayıdanda isə kuzələrdə həmin sudan evlərinə gətirərlər. Bu su ilə xəstələrinin əl-üzlərini yuyar və bununla da onların tezliklə şəfa tapacaqlarına inanarlar. Onu da qeyd edək ki, çaydan gətirilən sudan həyət-bacalarına və evlərinin dörd tərəfinə səpərlər. Bu da bolluğun-bərəkətin olmasını arzulamaq anlamına gəlir.

Novruz bayramının mənşəyi mətbuat tariximizdə

"Ziya" ("Ziyayi-Qafqaziyyə"), "Kəşkül" kimi milli mətbu orqanlarının yaradıcısı Cəlal Ünsizadənin 1885-ci ildə nəşr olunan "Novoye obozreniye" qəzetinin 515-ci sayında Azərbaycan xalqının milli bayramlarından biri olan Novruz haqqındakı "Novruzun mənası haqqında bir neçə söz" adlı məqaləsi bu mənada diqqəti cəlb edir. Məqalədə göstərilir ki, hər bir xalqın müxtəlif bayramları, mərasimləri vardır. Lakin onların heç biri azərbaycanlıların Bahar (Novruz) bayramı kimi geniş yayılmayıb. Qədim azərbaycanlılar baharın ilk gününü - gecə ilə gündüzün bərabərliyi, ətrafda hər şeyin canlandığı, təbiətin qış yuxusundan oyandığı, qarın əridiyi, çöllərin, düzlərin yaşıllaşdığı vaxtı böyük sevinc hissi ilə qarşılayırdılar... Əcdadlarımız uzun əsrlər boyu özlərinin bahar fəslinə məhəbbətlərini müqəddəsləşdirərək baharı bolluq, məhsul bayramı, torpağın sevindiği gün sayırdılar. Baharın ilk gününün bayram edilməsi yalnız azərbaycanlılar arasında geniş yayılıb.

Daha sonra müəllif bahar bayramı haqqında söhbətinə davam edərək yazır: "Novruzdan qabaq dörd çərşənbə günü dalbadal qadınlar şəhər

kənarına gedir, axşamlar tonqal qalayır və "Ağırlığım-uğurluğum burda qalsın!" - deyə üç dəfə tonqal üstündən tullanırlar. Oğlanlar isə mahnı oxuya-oxuya qonşuların qapılarını gəzir.

Novruz bütün dinlərdən qədimdir

Novruz bayramına tarixi qaynaqlarda ilk dəfə şumerlərlə bağlı qeydlərdə rast gəlinir. Onun tarixi də eradan əvvəl IV minilliyə aiddir. Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, BDU-nun dosenti Kərəm Məmmədovun sözlərinə görə, Novruz bayramı keçirmək məqsədi ilə o zamanlar Ziqquratlar adlanan xüsusi məbədlər inşa olunub. İnsanlar Ziqquratların üstünə çıxaraq həm münəccimliklə məşğul olublar, həm də orada Novruz günlərində tonqal qalayıblar: "O ki qaldı bayramın mənşəyinə, bu, təmiz türk mənşəli bayramdır. Baxmayaraq ki, Novruz fars sözüdür. Əslində türk xalqlarında bu, Ulus günü deyə qeyd olunurdu və Ergenekondan çıxışla bağlıdır. Ergenekondan çıxışa gəldikdə isə Novruz atributları orada qeyd olunur. Bu günümüzə qədər gəlib çıxan "Ergenekondan çıxış" dastanında boz qurdun tövsiyəsi ilə Oğuz Xaqan

böyük tonqallar qalatdırır, bununla da türkləri əhatə edən dağlar əriyir və onlar azadlığa çıxırlar".

Bəzən Novruz bayramını müəyyən bir sıra dinlərlə bağlayırlar. Bu bayramda tonqalın üzərindən tullanmaq, şam yandırmaq kimi nüanslar olduğundan onu səhvən atəşpərəstliklə əlaqələndirirlər. İrəli sürülən bu fikir doğru deyildir. Novruz bayramının zərdüştliklə, eləcə də digər dinlərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu bayram bütün dinlərdən qədimdir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün bildirək ki, qədim azərbaycanlıların təsəvvüründə torpaq müqəddəs idi və təbiidir ki, onlar Novruzu torpağın soyuqlardan xilas olması, bolluq, məhsuldarlıq, təbiətin səxavəti bayramı hesab edirdilər.

A.H.Feyzullayev özünün "Maarif carçıları" kitabında qeyd edir ki, təkcə adamların Novruz bayramı günü tonqalın üstündən tullanmaları və bu zaman özlərinin bütün dərdlərini, qayğılarını oda atıb getmələri zərdüştlüyün əsas prinsipləri ilə də bir araya sığmır. "Zərdüştlikdə od müqəddəs sayılırdı, atəşpərəstlər müqəddəs varlıq kimi oda sitayiş edirdilər. Şübhəsiz, odu müqəddəs sayan atəşpərəstlər onun üstündən tullanaraq öz dərdlərini orada qoyub getməzdilər; bu, əslində müqəddəs odu təhqir etmək olardı".

Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun (KİVDİF) 2011-ci il Novruz Bayramı münasibəti ilə keçirdiyi fərdi jurnalist yazıları müsabiqəsinə təqdim edilir.

Seymur Qasımbəyli

Novruz bayramı

Tarixi mənbələrdən və etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, Azərbaycan xalq bayramları qədim tarixə malikdir.

X əsrə aid bir mənbədə moğların bayram və şənlikləri barədə bölmədə verilən cədvəldə zərdüştilərin 36 bayramının adı qeyd edilir. “Qadınlar bayramı” (martın 5-də), “Bəhməncə bayramı” və s. ilə yanaşı “Gül-çiçək bayramı”nın da adı çəkilir. Bunlardan başqa bir sıra bayramlar, məsələn, “Səddə bayramı” (odla əlaqədar bay-ram) və ya “Azər” bayramı (“azar” sanskritcə “adrı” – şölə, alov deməkdir), “Abri-zakan bayramı” (su ilə əlaqədar) və s. də olmuşdur.

Nizami Gəncəvi “İsgəndərnamə”də nəql edir ki, İsgəndər İrana və Azərbaycana gələndə bu yerlərdə Səddə bayramı və Novruz bayramı

keçirilirdi. “Səddə” Novruza 50 gün qalmış keçirilən bayram idi: bu atəşfəşanlıq bayramı o da münasibətin ifa-dəsi idi.

Daim maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olan qədim xalqımızın həyatında təbiət ha-disələrinin, xüsusən ilin fəsillərinin rolu böyük olmuşdur. Qışın qurtarması, yazın girməsi ilə təbiətdə baş verən canlanma qədim insanın məişətində bayram mərasimi doğurmuşdur. Buna ən parlaq misal Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda daha geniş şöhrət tapmış, bahar fəslinin başlanması təntənəsi olan Novruz bayramının qeyd olunmasıdır.

Səbrsizliklə yazın gəlməsini gözləyən xalq, bir neçə həftə qabaq Novruz bayramına hazırlıq görməyə başlayır. Çərşənbə axşamları və martın 21-də (köhnə təqvimlə martın 9-da) müxtəlif şənliklər, əyləncələr keçirilir. “Yaz bayramı” adı ilə Novruzun qeyd olunması haqda ilk yazılı məlumat e.ə. 505-ci ildən məlumdur.

Qədim Azərbaycanda yeni il baharın ilk günündən başlayırdı. Bir qayda olaraq, hər il mart ayının 7-8-9-da əkinçilik, məhsul bolluğu etiqadları ilə bağlı yaranan Novruz bayramı qeyd olunardı.

I Antik dövr müəlliflərindən Plutarx (eramızın 46-126-cı illəri) yazmışdır ki, midiyalıların arasında taxılı müqəddəs bitki saymaq, ondan “Omami” hazırlamaq adəti geniş yayılmışdır və bu adət hər dəfə ilin başlanğıcında (yazda) icra edilirdi. Çox maraqlıdır ki, bu adət “səmən” bişirmək adəti formasında bizim günlərə qədər gəlib çatmışdır. Analar səməni bişirir, xonçalarda bahar, yaşıllıq rəmzi olan səmənin yanında şam yandırır və səməniyə həsr edilmiş mahnılar oxuyurlar:

Səməni,
Al məni,
Hər yazda
Sən yada
Sal məni.
Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.
Səməni, sazana gəlmişəm,
Uzana-uzana gəlmişəm.
Qoy yeni baharda hər şey təmiz olsun, – deyərək evlərdə, həyat-bacalarda yır-yığ-ış edilir, adamlar təzə paltarda küçəyə çıxır, yasda olan ailələri yasdan çıxarır, küsülülər barışırlar.
Əsrlərdən bəri tərəvətini saxlayaraq bu gün də eyni ahənglə səslənən xalq mah-nıları bir daha sübut edir ki, Novruz bayramı dini bayram olmamışdır.
Novruz ulu əcdadımızın əski bayramlarından olmuş, insana həyat verən dörd ünsürün: Suyun, Odun, Yelin (havanın), Torpağın isinməsi, dirilməsi istəyi ilə bağlı yaranmışdır. Novruzun başlanmasma dörd həftə qalmış, xalq həmin dörd ünsürlə bağlı özünün yaratdığı adət, ənənə, etiqad və ayinlərini icra etmişdir.
Dörd müqəddəs çərşənbənin birincisi əzəl çərşənbədir. Xalq arasında əzəl çər-şənbə, gözəl, su, çərşənbəsi, sular Novruzunu, gül çərşənbəsi kimi tanınır. Su çərşənbəsi ilə bağlı bayatılar az deyildir:

Elədimi su yazda,
Axar gedər su yazda
Mən yarı görməmişəm,
Keçən yaz da, bu yaz da.
Su gəlir gilə-gilə,
Bülbüllər gəlir dilə.
Yarımı bağda gördüm,
Batıbdır qızü gülə.
İkinci, Od çərşənbəsi üsgü çərşənbə,üisgü gecəsi, ikinci çərşənbə adlı çərşənbə. Bayatıların birində deyilir:
Ocağın odu keçdi,
Yel vurdu odu keçdi.
Nə baxırsan, ay oğlan,
Sevgilin budu keçdi.
Üçüncü, Yel çərşənbəsi -yelli çərşənbə, küləkli çərşənbə (ölülər çərşənbəsidir).
Dağdan yel əsir yenə,
Səbrimi kəsir yenə,
Getdin, məni eyhdin
Yolunda əsir yenə.
Yel əsdi yurdun üstə,
Toz düşdü qurdun üstə.
Yurd üçün baş qoyanı,

Sən bizim eldən istə.

Çərşənbələrdə ölənlərin qəbri yad olunur, xüsusən, ata-ananın qəbri məhz çərşənbədə ziyarət olunur, yaşlı ailələr yasdən çıxarırlar.

Əvvəllər hər il təqribən mart ayının 15-25-i “Ata-baba günü” kimi ailə daxilində yad olunurdu. Bu adət, çox ehtimal ki, oğulun ata-babaya, yeni nəslin köhnə nəslə ehtiramının, onu unutmamağının ifadəsi olaraq yaranmışdır. Həmin günlərdə bütün yaşlıların yad edilməsi, eləcə də vəfat etmiş yaxınların qəbirlərinin ziyarəti vacib sayılırdı. Bu adət, formasını dəyişərək, bu gün də qismən icra olunur. Həmin adət gənclərdən böyüklərə ehtiram, müqəddəs torpağa sitayiş, yurd qeyrətini çəkmək kimi keyfiyyətlər aşılayır.

Dördüncü çərşənbə isə İlxır, Torpaq, Yer çərşənbəsi və s. adlanır.

Deməli, qışın qurtarması labüddür. Bayatılarda deyildiyi kimi:

Qış çəkilir, yaza bax,

Göydə süzən qaza bax.

Baxdı aqlım apardı,

Gedən sərvinə bax.

Yel əsəndə gül incir,

Bülbül incir, gül incir,

Yad bağban, bağa girmə,

Yarpaq düşür, gül incir.

El arasında axırıncı çərşənbə “kiçik”, 21 axşamı isə “böyük” bayram adlanır. Çox ailələrdə axırıncı çərşənbədə evdə bayram qeyd edirlər, Novruz bayramı günü isə pay aparırlar, qonaq gedirlər.

Axır çərşənbə gecəsində pis danışmaq, kefsiz olmaq, çirkin hərəkətlər etmək haram sayılır.

İnsan Günəş kimi açılmalı, onun özü, fikri, istəyi, davranışı da təzələnməlidir. Əqidələrə görə, həmin gün su tamamilə yeniləşir. Evdə köhnə su gecə atılmalı, qablar yeni su ilə yuyulmalıdır.

Axırıncı çərşənbədə ailənin bütün üzvləri evində olmalı, borcu olan borcunu verməlidir. Yoxsa yeddi il həm evində olmaz, həm də borcunu qaytara bilməz.

Azərbaycanın rayonlarında axırıncı çərşənbə axşamı yaxın qonşulara və qohumlara bayram payı göndərilir. Küsülülər bir-birinə pay göndərirlər. Axır çərşənbədə qəbir üstə gedir, xonça aparır, qəbir üstə yasin oxutdururlar. Qədim vaxtlarda insanlar inanırdılar ki, ölümlər bu gecə bacaya gələr, öz ailələrinin dolanışığından, bayramı necə keçirməsindən xəbər tutarlar.

Çərşənbə günü tezdən durmuş ana ailə üzvlərinin saçmdan bir az kəsib suya atılmalıdır. Bu, dər-din, bəlanın kəsilib suya atılması kimi qəbul edilir.

Sübh tezdən qız-gəlinlər bulağa suya gedərlər. Onlar suyun üstündən atlana-atlana oxuyarlar. Qızlar tez ərə getmələri üçün niyyət tutub iki

əllərinin baş bar-maqlarını ip ilə bağlayar, suyun üstündə bir neçə dəfə tullandıq-dan sonra ipi kəsib suya atırlar ki, bəxtləri yüngülləşsin. Axır çərşənbə gecəsi ayaqqabları qapıdan oğurlayır, ağac başına, suya atırlar. Yəni ayaqqabısı oğurlanan adam bütün darlığını bu ildə qoyur. Axırıncı çərşənbədə evin damına ayaqqabılan atır, səhərisi baxırlar. Ayaqqabılar üzə üstə düşübsə yaxşıdır, il uğurlu olacaq. Başqa səmtə düşübsə il uğursuz olacaqdır. Həmin gün kimin mətləbi varsa, ürəyində arzu tutur, qapı puzmağa gedir. Novruz bayramı bütövlükdə xalq, ailə ilə bağlı olduğuna görə, xalqımız Novruzla səsləşən musiqisi, rəqsləri, mahnıları, şənlikləri çoxdur. Şənliklərdə bayatılar səslənir, mahnı oxunur, deyişmələrlə yanaşı, müxtəlif rəqslər, gülüş, dirədoymə və on-larla başqa əyləncələr icra edilmişdir. Kənd camaatı bütün çərşənbələrdə və bayram günü həyətlərdə tonqal qalayır, tonqalın üstündən hoppamır. Ağrım, uğrum tökülsün, Oda düşüb kül olsun, Yansın, alov saçılınsın, Mənim baxtım açılsın – deyirlər. Son çərşənbə günü bulaqdan və ya axar sudan “lal su”, yəni danışmayan su adlandırılan su gətirilir. Suyu gətirməli olan kəs su qabını gətirənə qədər danışmamalıdır. Gətirilən su bir qaba tökülür və iki iynə alınaraq ipə keçirilir. Bu iynələr müxtəlif tərəflərdən suya batırılır. İynələrin hərəkət etdirilməsi ilə birlikdə müxtəlif mahnılar, türkülər söylənir. Əgər iynələr su üzərində hərəkət edərək, bir –birinə yaxınlaşarsa, bu xeyirə işarədir.

Digər bir oyun da qapı puzma və ya qapı dinləmə oyunudur. Yəni son çərşənbə axşamında hava qaraldıqdan sonra hər hansı bir qonşunun qapısına gedilir və içəridəkilərin danışmaları dinlənir. Qapıya yaxınlaşan zaman eşidilən ilk söz və ya cümləyə görə müxtəlif fikirlər söylənir. Əfər eşidilən ilk söz “İşıq yandır”, “Yaxşı olacaq” və buna bənzər sözlər olarsa, hər şeyin yaxşı olacağı düşünülür. Əksinə, “İşıq söndü”, “Talan olsun”, “Üzün gülməsin” kimi sözlər də pis yerə yozulur.

Son çərşənbə gecəsi gənc qız və oğlanlar, xüsusilə gec yatarlar. Yatmadan öncə də duzlu çörək yeyər, su içməzlər. Bu ayınə görə, duzlu çörək yeyənlərə rüyalarında su verən biri olur.

Deyilənə görə, su verən kəs rəyanı görənin qisməti, yəni evlənəcəyi şəxsdir.

Bəziləri isə bu gecədə niyyət edərək yatarlar. Gecə yarısı qalxar, şam yandırarlar. Şamı alıb güzgüyə yaxınlaşan kəs güzgüdə evlənəcəyi şəxsi görür. Amma güzgüyə baxan şəxs qorxarsa, niyyəti gerçəkləşməz. Yəni son çərşənbə günü alma yeyən şəxs onun toxumlarını sayar və bunlardan on dənəsini götürərək yastığının altına qoyar. Həmin şəxs də yuxusunda evlənəcəyi şəxsi görür.

NOVRUZ ÖNCƏSİ MƏRASİMLƏR

Novruz öncəsi mərasimlərdə ilki Şum, yəni əkin mərasimidir. Bu mərasim məhsullar toplandıqdan iki həftə sonra edilir və üç gün davam edir. Şənlilik oktyabr ayında əkini toplanan torpaqların şumlanması ilə başlayır. Səhərin erkən saatlarında torpağı şumlanacaq insanlar tarlaya çıxar, arxalarından içinə dəsmal, ağ köynək, corab, şəkər və təzə məhsul olan buğdanın qoyulduğu xonça və səbətlər göndərilirdi. Əkinin başlanacağı yerdə qurbanlar kəsilir, dualar oxunardı. Hər kəs burada buğda aşından yeyər, qoca və xəstə adamlara şum yerindən hədiyyələr göndərilirdi. Bayramın son günü tonqal qalanardı. Bayram bitdikdən sonra torpaq şumlanmağa başlardı.

Saya mərasimi yanvar ayının ortalarında başlardı. Saya mərasiminə qatılan şəxslərə sayaçı deyilirdi. Çoban paltarı geyərək, yanlarına çoban iti, dəvə və 3 qoyun alan sayaçılar kəndləri dolaşar, nəğmələr oxuyardılar :

Salam əleyk say bəylər,

Bir – birindən yay bəylər,

Sayamı gətirmişəm,

Sayını itirmişəm,

Quzusu sayalı bəylər,

Gül üzü həyalı bəylər.

Kənd camaatından, qoyun bəylərindən, yəni qoyun sahibləri sayaçılara qoyun bağışlardı ki, il uğurlu keçsin. Hər qapıdan 5 -6 qoyun alan sayaçılar topladıqları bütün qoyunları qoyunsuz evlərə bağışlardılar.

Beləcə, ədalətli, təbii bir paylama edilmiş olurdu. Paylama başa çatdıqdan sonra sayaçılar evlərinə yenə əvvəlcə yanlarına almış olduqları 3 qoyunla dönərdilər. Xalq inancına görə, sayaçıların gəzib dolaşdığı yerlərdə sürülər artar, insanları vəziyyəti yaxşılaşardı.

Xıdır Nəbi (Hz. Xızır (as) – Xəzər) Kiçik Çilənin bitməsiylə başlardı. Bu mərasim əski əkinçilik görüşləri ilə əlaqədar meydana çıxmışdır.

Bayramın birinci günü torpaq təmizlənir, bağçalardakı çöplər toplanaraq, yandırılırdı. Xıdır Nəbinin ilk günü torpasqın isinməsi üçün, ikinci gün torpağı şumlayacaq öküzlərin sağlam və qüvvətli olması üçün, üçüncü gün isə əkinçi və sayaçılara dua edilirdi. Gənclər, gəldiyi zaman insanlara sağlamlıq gətirəcək Xıdır Nəbini axtarmağa başlayırdılar.

Onlara da xıdırçı deyilirdi. Səhər, günəş doğmadan əllərində şamla Xıdır Nəbini axtarmağa çıxan xıdırçılar belə oxuyardılar :

Şum yerini şumlayaq, Şam evini şamlayaq

Xıdırım addıdı, Xıdırım oddudu

At atı haylayaq, Günleri saylayaq

Xan Xıdır gələsidir, Xan Xıdır güləsidir.

NOVRUZ HAZIRLIQLARI

Xıdır Nəbi mövsümündən üç gün sonra, Novruz hazırlığı başlar. Nehrələr çalxalanır, öncədən bayrama yağ tədarükü edilərdi. Yun əyirmə kirmanları işə düşər, qız – gəlinlər rəngarəng ipliklər əyirərdi. Xalq adətinə görə, bayram günü süfrə dolu olmalı, hər kəs gözəl geyinməlidir. Buna görə də hər obada novruz hazırlıqlarına öncədən başlanardı. Qız – gəlinlər evlərində əllərinə xına yaxar, bayram üçün xalılar, kilimlər toxuyardılar. Bu ənənə ilə bağlı olaraq, xalqın söylədiyi türkülər dillərdə dastan olar, eli – obanı sevindirərdi: .

Yar, yaylığın mənədir, Sərmişəm çəmənədir
Əriyib yerə gedincə, Mənim gözüüm sənədir.
Gümanım bu yazadır, Muradım Novruzadır.

Martın 21-i bayram axşamı il təhvil olana yaxın xörəyi ocaqdan götürür, barmaqlarına xına yaxırlar. Evdə neçə nəfər varsa, bayram axşamı müəyyən səbəb üzündən evdə olmayan ailə üzvünün, ailədə nişanlı qız-oğlan varsa, onların nişanlılarının və gələn qonaqların şərəfinə şam yandırılır. Xalq inamma görə, “şam-od insana, heyva-na xeyir gətirir”, xəstəliklərdən qurtarır.

Bayram günləri ailə üzvləri bir-birlərinin boşqablarından yemək götürüb dadmalıdırlar. Bu, mehribanhq rəmzidir. Həmin gün qapılar kilidlənməməli, azacıq açıq qalmalıdır.

Novruzda on gün qapılara, yəni qohum-qonşulara, qocalara pay verirlər. Yaş adamlara xələt, alma, kişmiş, və s. alır, evin gəlinləri isə əvvəl qayınanaya, sonra öz anasına pay aparırlar.

Novruz tonqalının tüstüsünün səmtindən yaşlı adamlar bilirlər ki, il necə keçəcək, bolluq olacaq, yoxsa yoxsulluq. Adətən, yaşlı ailələr tonqal qalamırlar, yaxın qohumlar, qonşular gelib onları yasdən çıxarırlar. Çillə çıxdıqda yatmırlar. Deyirlər, həmin gecə “peyğəmbərin xoşbəxtlik payladığı gecəsidir. Yəni “Qədir gecəsidir”. Kim sabaha qədər oyaq qalsa, bütün arzulan həyata keçəcəkdir”. Bayram səhər-səhər bir səhəng su gətirib qoyurlar evdə qahr, onu evə səpirlər ki, yad nəzərlərdən qorunsunlar.

NOVRUZ SÜFRƏSİ

Novruz Bayramının özünəməxsus süfrəsi vardır ki, bu süfrə son çərşənbə axşamı hazırlanmağa başlayır. Bu süfrədə ləzzətli yeməklərin və çeşidli şirniyyatların olması vacib şərtidir. Yemək və şirniyyatlarla yanaşı, badam, fıstıq, fındıq, qoz, kişmiş və s. çərəzlər də bayram süfrəsinə rəng qatırlar. Bəzi bölgələrdə son çərşənbə axşamına yeddi levin gecəsi də deyilir. Buna görə də hazırlanacaq bayram süfrəsində yeddi çeşid çərəzin olması şərtidir. Çox zaman yeddi sin süfrəsi açılır. Yeddi sin, yəni “s” hərfi ilə başlanan və sağlamlıq rəmzi olan sarımsaq, dad və zövqə işarət

edən sirkə, insanlara ümid verən səbz, bərəkət gətirən sumaq, zənginlik göstərgəsi sikkə, uzun ömür əlaməti saat və aydınlığın ifadəsi olan suyun ilk hərflərini ehtiva edir. Hazırlanmış olan bu süfrəyə xonça adı verilmişdir. Xonçanın ortasında kənarı şamlarla bəzədilmiş səməni yer alır. Bu da ilk baharın ifadəsi olan yaşıl otdur. Şamlar süfrə başında oturanların və ya ailə üzvlərinin sayına görə qoyulur.

Novruz şirniyyatları içərisində ən önəmliləri şəkərbura, paxlava, qoğal və şəkər çörəyidir. Bunlar, müvafiq olaraq, ayın, ulduzların və günəşin rəmzidir. Onların içərisində ən geniş yayılanı paxlavadır. Bu şirniyyatın 3 – 4 növü vardır. Bunlar Bakı, Gəncə, Quba və Şəki paxlavalarıdır.

Novruz axşamı artıq ənənə halını almış bir adət də vardır. Həmin gün hər evdə plov bişirilir. Novruz günü bişirilən plov çeşidlər, əsasən, bunlardır: döşəmli plov, çığırtma plov, səbzili qovurma plov və südlü plov. Plovlar qazımaqsız olmaz. Qazımağın üstünə şabalıd qoyulmasından əlavə, bol bibərli toyuq və qoyun əti qoyulur.

Novruzda yumurta boyayırlar. Ağ, göy, yaşıl, qırmızı boyanması dörd fəslin rəmzi, əmin-amanlıq kimi yozulur.

Novruzda xüsusi şirniyyatlar bişirirlər – qoğal, şəkərbura, paxlava. Qoğal – Günəşin, şəkərbura – Aym, paxlava isə – alovun rəmzi sayılır.

Əvvəlcədən hazırlanmış səməni halvası da süfrədə olur. Bayramqabağı göyərdilmiş səməni də, göyərdilmiş buğda-noxud da süfrəyə qoyulur.

Bayram günlərində cavanların və uşaqların ən sevdiyi və çox yayılmış oyunlardan biri “Kos-kosa”dır. Cavanlar bir yerə toplaşırlar. Bir nəfər

zirək və hazırcavab oğlana tərsinə kürk geyindirirlər, üzünü möhkəm-möhkəm unlayır, başına bir uzun motal papaq qoyur, ayaqlarının altına ayaq formasında ağac sarıyırlar. Boynuna zıncırov salır, paltarın altından qarnına yastıq bağlayır, bir çömçəni qırmızı bəzəyib əlinə verir və qapı-qapı gəzdirib oynadaraq pay toplayırlar. Kosanı gəzdirenlər bu mahnını oxuyurlar:

Ay kos-kosa, gəlsənə,
Gəlib salam versənə,
Çömçəni doldursana,
Kosanı yola salsana.

Ay uyruğu-uyruğu, Saqqalı it quyuğu,
Kosam bir oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər,
Yığar bayram xonçasın,
Hər yerdə düyün eylər.
Novruz-novruz bahara,
Güllər-güllər nubara,
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun,
Xanım dursun ayağa,
Kosaya pay versin ağa.

Yaxud, qapını döyür, papaq tullayır, gizlənir, sonra pay qoyulmuş papağı götürürlər. Yaxud oxlovun ucuna torbanı keçirir, astaca qapıdan içəri tutub, pay alırlar.

Uşaqların pay alması mərhələsi “baca-baca”, “yığınmaq” adlanır. “Dan atmaq”, “çilə çıxartmaq”, “aş bişdi” mərasimləri də var. Bu mərhələdə axşamçağı qızlar rəfiqələrdən birinin evinə yığışırlar. Tədarük üçün hamı sovqat gətirir, onlar plov bişirir, birgə şam edir, yelləncək qurub yellənirlər. Bəzən bu vaxt müəyyən evlərə xanəndələr dəvət olunur, axşamdan səhərə qədər, kim istəsə birgə şənlənir, kim yatarsa, onu yorğan-döşəyə tikir, gülürlər.

Novruz Bayramı ilə çoxlu fala baxmalar bağlıdır, gənc qızlar bu əyləncələrə xüsusi maraq göstərirlər.

Novruzda qonşuya getməzdən qabaq iki nəlbəki götürür, ürəklərində arzu tuturlar. Qonşu nəlbəkinin birinə şəkərbura, konfet, başqa şirniyyat qoyur. Əgər hansı nəlbəkini nəzərdə tutubsansa, onun içərisinə nə isə qoyulsa, deməli, arzun baş tutacaqdır.

Yaxud iki stəkan götürür, qonşuya gedirsən, qonşu arzu tutduğun stəkana su töksə, niyyətin hasil olacaq.

Bayram günü qızlar bir yumurtanı dik şəkildə kol dibinə qoyur, bir qara, bir qırmızı karandaşı yumurtanın bir tərəfinə dik söykənmək şərti ilə qoyurlar. İnama görə, Allah-taala tərəfindən həmin qızın bəxti yazılır.

Yaxşı olacaqsə qırmızı, pis olacaqsə qara karandaşla yumurtaya xətt çəkilir.

Qızlar təzə nişanlananların nişan konfetindən yastığın altına qoyur, yaxud bir tay corab geyir, yatmadan əvvəl duzlu kökə yeyirlər. Yuxuda su verən oğlan güya gələcəkdə onların həyat yoldaşı olacaqdır.

Subay qız Novruzda nişanlı qızın nişan üzüyünü götürür və gecə yarısı Aya baxır. Bu zaman, deyilənlərə görə, o, sevgilisinin şəklini görür. Nişanlı qıza xonça gələndə ərə getməyən qız xonçadakı konfetdən götürüb yeyir və yarısını başının altına qoyur. Gecə yarısı həmin qız sevgilisini yuxuda görür.

Qız uşaqları yığışır və bir qızın nişan üzüyünü götürüb sap bağlayır, kasanın içinə su tökiib fırladırlar. O neçə dəfə fırlansa, həmin ildən sonra o qız ərə gedəcəkdir. Yaxud iki iynə götürür, iynələrin bir ucuna pambıq dolayır, içərisində su olan qaba atırlar. İynələr uc-uca dayansa, zənn edirlər ki, arzularına nail olacaqlar. Bu, diləklərin həyata keçəcəyinə inam rəmzidir.

Yükün üstünə bir qabda un qoyurlar. İnama görə, səhər unun üstündə gələcək nişanlılarının adı yazılacaqdır.

Gecə yuxudan oyanıb, şam yandırılıb güzgünün qarşısında dursan, orada öz gələcək nişanlının üzünü görərsən.

Çərşənbə axşamı qızlar həyətdə dayanıb, ayaqqabıları başı üstündən atır, əgər ayaqqabının daban tərəfi evə tərəfdirsə, onda həmin qızın bəxti tez açılacaq, yox, əgər əks tərəfdədirsə, onda qız bu il evdə qalacaqdır.

Novruz günü dəsmalatdı geniş yayılmış və rəmzi xarakter daşıyır. Gənc oğlanlar əsasən dəsmalatdıya çıxırlar. Ən çox hansı qapıdan qız

istəyirlərsə, oraya dəsmalatdıya gedirlər. Atdığı dəsmal istədiyi qıza dəyərsə, artıq onlar deyikli olur. Bəzi rayonlarda oğlan dəsmalının qırağını düyüb evə atır – bu o deməkdir ki, oğlan bu evdən qız istəyir. Ata-ananın qızını ona verməyə razılığı olsa, dəsmalın düyününü açıb qızın biləyinə bağlarlar. Razi olmasalar, dəsmala şirni qoyub geri qaytararlar. “Çillə axşamı” təcrübəli bir qadın təmiz bir ləyənə su tökür, üstünə örtük sərir, sonra niyyət tutan subay oğlan və qızlar üzüklerini və ya başqa nişanələrini, sırğalarımı, sancaqlarımı örtüyün altından suyun içinə atır və həmin rəhbərlik edən qadın bayatı deyir və əlini örtüyün altından ləyənə salır, kimin əşyası birinci çıxsa, onu ev-lənmək, yaxud nişanlanmaq gözləyir. Buna “üzük atdı” deyilir.

“Keçəl gəldi qaç” oyununda bir nəfər keçəl olur. Uşaqların dalınca qaçır. Tutduğu adam şeir və ya bayatı deməlidir. Deməsə, keçəl onu döyür.

“Atmindi” oyununda 2 dəstə olur. 1-ci dəstə bir-birinin belindən tutub yerə əyilir. 2-ci dəstə isə bunların üstündən tullanır. Dəstənin bütün üzvləri tullandıqdan sonra 1-ci dəstə hərəkət etməyə başlayır. O qədər tərpanirlər ki, kimsə yıxılır. Yıxıldıqdan sonra dəstələr yerini dəyişirlər. Novruz oyunları arasında ən geniş yayılanı zorxana olub, “güləş tutma” anlamını daşıyır. Bu oyun son çərşəbədən etibarən açıq havada oynanır. Dairəvi şəkildə olan meydanın kənarları bağlanır və cizgi çəkilir. Güləşən pəhləvanlardan birinin ayağı bu cizgidən çıxarsa, oyun dayandırılır və yenidən başlanır. Oyun zamanı tamaşaçılardan pul toplanır və pula ehtiyacı olanlara paylanırdı.

Bir başqa oyun isə qılinc oynatmaqdır. Bu oyunda meydana çıxan gənclər bir – birlərini əllərindən qılinc düşənə qədər döyüşərdilər. Qılinc oynatma bəzən at üstündə də edilirdi. Bu oyundan qalib çıxana Novruz hədiyyəsi verilirdi.

Zirək olma, çeviklik, fəallıq tələb edən digər bir oyun da kəmənd atma adını daşıyır. Bu oyun zamanı, rəqibi at üstündə sıxışdırma xüsusi bir məharət hesab edilirdi. Bu məqsədlə, kəmənd toxuma sənəti meydana çıxmışdır. Bəzən kəmənddə sıxışan igit onu qıraraq, yenidən atına minər, bəzən ondan xilas ola bilməyib məğlub olurdu. Bu oyunla əlaqədar türkülər dillərə dastan olmuşdu...

Elimizin ən ülvü hisslərlə əsrlərdən bəri hiş edib saxladığı Novruz bayramı, bu gün də bol-bərəkətli məhsul yetişdirən kənd əməkçilərinin uğurlu illərinin başlanğıcı, uzaq ölkələrdən uçub gələn quşların şən nəğməsi, ailələrin sevinci kimi xalqımızın həyatında dərin kök salmışdır. Həm ictimai, həm də ailə şənliyi kimi qeyd olunan bu bayramı, xalqımız bu günədək qoruyub saxlayıb.

Novruz Bayramını qeyd etmək təzə ili, baharın ilk gününü qarşılamaq deməkdir. Alimlərin fikrincə bu bayramın tarixi çox qədimdir. Qədim Vavilona`da bu bayram Nisanın (mart, aprel) 21-ci günü qeyd olunurdu və 12 gün davam edirdi. Bununla belə bu 12 günün hər birisinin öz

ritualları (mərasim, ayin), öz Əyləncələri mövcud idi. İlk yazılı mənbədə qeyd olunur ki, Novruz Bayramı b.e.ə. 505-ci ildə yaranmışdır.

Sovet dövründə Novruz Bayramı qeyri-rəsmi qeyd olunurdu, çünki hökumət orqanları buna icazə vermirdilər və insanları təqib edirdilər. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, əsrlərdən qalmış ənənələrə sadıq olaraq, hər bir azərbaycanlı ailəsi bu bayramı qeyd edirdi.

Təbiətin, həyatın oyanması Novruzdan başlanır və Azərbaycan xalqı bunu çox təntənəli və həm də hələ bir ay qalmışdan qeyd etməyə başlayır. Belə ki, hər həftənin ikinci günləri Su, Od, Torpaq və Axır Çərşənbə günləri qeyd olunur. Xalq mövhumatına əsasən birinci çərşənbə günü su və su mənbələri təzələnir və hərəkətə gəlir, ikinci od, üçüncü yer, dördüncü çərşənbə küləyin köməyi ilə ağaclar cücərir və baharın gəlməsindən xəbər verir. Xalq arasında elə təsəvvür yaranır ki, külək sudan da, oddan da, yerdən də güclüdür.

Çərşənbələrin içində ən vacibi axırıncı – Axır Çərşənbə axşamıdır. Həmin gün qədim ənənələrlə zəngin olur, bütün həyat tərzini əhatə edən, təzə ilə xoş arzular, ailəyə səadət, xoşbəxtlik və bütün bədbəxtlikdən uzaq olmaq arzulanır. Bütün evlərdə bayram süfrəsi açılır, cürbəcür yeməklər, əsasən aş, şirniyatlardan paxlava, şəkərbura, şəkərçörək, şorqoğal, badambura və s. bişirilir. Süfrədə "S" hərfi ilə başlanan yeddi növ xörək olmalıdır.

Süfrəyə həmçinin sumax, sirkə, süd, səməni, səbzi və s., bunlardan başqa güzgü və şamlar, güzgünün üstünə boyanmış yumurtalar qoyulur. Bayram süfrəsində bayram xonçasının olması vacibdir. Xonçanın ortasında səməni, hər ailə üzvünə şam, boyadılmış yumurta qoyulur. Bunların da öz rəmzi mənası var: şam od, işıq deməkdir hansı ki, insanı bədnəzərdən qoruyur, güzgü aydınlıq rəmzidir. Ənənəyə görə bayramın ilk günü hamı öz evində olmalıdır. Ancaq uşaqlar ata-analarına baş çəkib, yenə də öz evlərinə qayıtmalıdırlar.

Bayram həm də qədim oyunlarla zəngindir. Xalqı tərənnüm edən yaradıcılığının bütün janrlarından ən çox nağıllar, hekayələr, dastanlar, lətifələr, məsxərələr və s. istifadə olunur. Qədim ənənələrdən "Xıdır İlyas" (məhsuldarlıq, çiçəklənmə rəmzi), "Kos-kosa" – meydan məzəli oyunu (baharın gəlməsi rəmzi) və falabaxmanı qeyd etmək olar.

Su və odla bağlı maraqlı ənənələr də var. Tonqallar qalanır və Novruzdan əvvəl Axırıncı Çərşənbə günü yaşıdan və cinsindən asılı olmayaraq, hamı tonqalın üstündən tullanmalıdır, özü də yeddi dəfə, ya bir tonqalın üstündən yeddi dəfə və ya yeddi tonqalın hərəsinin üstündən bir dəfə. Tullanmaqla bərabər bu sözlər də deyilir: "Sarılığım sənə, qırmızılığın mənə". Tonqal heç vaxt su ilə söndürülmür. Özü sönəndən sonra cavan oğlan və qızlar həmin tonqalın külünü yığıb, evdən kənar bir yerə, çölə

atırlar. Bu o deməkdir ki, tonqalın üstündən tullanmış bütün ailə üzvlərinin bədbəxtçiliyi atılan küllə birlikdə ailədən uzaqlaşdırılır.

Su ilə əlaqədar olan ənənələr Azərbaycan`da təzə ilə bağlıdır. Təzə ildə axar suyun üstündən tullanmaqla, keçən ilin günahlarını yumuş olursan. Bundan başqa bütün ailə üzvləri ötən ilin axırını gecəsi, yatmadan əvvəl biri-birinin üstünə su çiləyirlər. Deyilənə görə, Axırını Çərşənbə gecəsi bütün axar sular dayanır və hamı ona səcdə edir, hətta ağaclar da yerə əyilir. Əgər təzə il axşamı hər kəs bu sudan içərsə, onlar təzə ildə bütün xəstəliklərdən uzaqlaşdırılırlar.

Novruzun ən yüksək zirvəsi köhnə il öz səlahiyyətlərini təzə ilə verəndə olur. Bu anda köhnə ənənəyə görə Novruzun şərəfinə top və tufənglərdən yaylım atışları açılır. Hələ XIX əsrdə N. Dubrovin bu haqda belə yazmışdır: "Azərbaycan`da Baharın gəlməsini şəhər və kəndlərdə açılan yaylım atışları bildirirdi". Azərbaycan`da Novruz bayramı təntənəsinin iştirakçısı olan Adam Oleariy hələ 1637-ci ildə yazırdı: "Münəccim (astroloq) tez-tez astronomik cihaz və günəş saati vasitəsi ilə günəşin hündürlüyünü təyin edərək, gündüzlə gecənin bərabərlişdiyi anda elan etdi: "Təzə il gəldi!" və elə bu anda yaylım atışları başlandı, şəhərin qüllələrindən və divarlardan musiqi sədaları ucaldı. Beləliklə Bahar bayramı başlandı".

Xalq arasında deyirlər: "Əgər bayram günü evdə olmasan, yeddi il dərbədə olacaqsan". Bir qayda olaraq, çöl qapıları bağlanmırdı. Təzə ilin birinci günü bütün gecə işıqlar söndürülmür, sönmüş od, işıq bədbəxtçilik əlamətidir.

Novruz qeyd edərkən kəndlilər təzə ilin necə keçməyini - quru və yaxud yağışlı, məhsuldarlığın dərəcəsini təyin edirdilər. Ənənəyə görə Novruzun birinci günü – yaz, ikinci – yay, üçüncü – payız, dördüncü günü isə - qış sayırlar.

Novruz - bir bayram kimi baharın gəlməsi münasibəti ilə geniş miqyasda qeyd olunur və sevincli bir hala - qışın qurtarmasına və baharın gəliminə həsr olunur.

Yeni həyat gətirən, qəlbləri sevindirən, ətrafı gözəlləşdirən, təbiəti oyadan, bayramların ən seviləni olan Novruz Bayramınız Mübarək Olsun!!!

Əsrlərin,nəsillərin bayramı: Novruz

Mart ayı girər-girməz Azərbaycanda və qonşu ölkələrin əksəriyyətində qədim Şərqi bayramına — **Novruz** adlanan yeni ili qarşılama mərasiminə ciddi hazırlıq başlanır. Xalqımızın ən qədim bayramlarından sayılır **Novruz**. Bizim milli həyat,məişət adət-ənənələr və inancların kökləri ulu qaynaqlara bağlıdır. Doğrudur, bir sıra insanlar **Novruz** bayramının yaranmasını tarixi-dini olaylarla əlaqələndirməyə çalışır. **Novruz** bayramının yaranması, ayrı-ayrı görüş və etiqatlarla əlaqəsi, onun *Zərdüştlik* — *Avesta*, yaxud *İslam* — *müsəlman* mədəniyyəti qaynaqları ilə bağlılığı əsrlər boyu tarixçi alimləri, etnoqrafları, kulturoloqları, folklorşünasları düşündürmüş, çox böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur. Fikrimizcə, Azərbaycan xalqının təşəkkül tapdığı vaxtda yaranmış,özündə ona qədər və sonra formalaşmış bütün dünyagörüşləri birləşdirməklə bu günə gəlib çatmış və millətimiz yaşadığıca, böyük sevinclə qarşılanacaq **Novruz** bayramı Şərqi əhəmiyyətli, lakin milli hadisə kimi qəbul olunmalıdır.

Sərhədləri, əsrləri, nəsilləri aşaraq millətlərin və xalqların dünyəvi bayramına çevrildikcə, əksər Şərqi toplularının nümayəndələri **Novruz** öz məişəti ilə, adət-ənənələri ilə bağlamağa çalışmışdır. Məhz buna görə də bu ümumi bayram barədə Şərqi dünyasında müxtəlif

mülahizələr,adət-ənənələr, mərasimlər, əfsanələr, rəvayətlər yaranmışdı. Türksöylü və farsdilli xalqlar **Novruz**a özlərinin milli bədii ornamentlərini qatmış, onu özünəməxsus ümumxalq şənliyinə çevirmişlər.

“**Novruz**” sözü qədim Avesta — azəri dilində “təzə gün”,“yeni ruzi” deməkdir. Bu mənada **Novruz** bayramının ruzi, məhsul, nemət ilə bağlılığına şübhə ola bilməz. Şərqi xalqları, xüsusən də azərbaycanlılar **Novruz**u yeni ilin başlanğıcı hesab edərək, onu bolluq, bərəkətvə firavanlığın əzəli kimi rəmzləşdiriblər. İnsanlar hər il mart ayının ikinci yarısında bu gözəl bayramı baharın gəlişi kimi təmtəraqa qarşılayıblar və indi də bu ənənə davam etdirilir. Əsrlər boyu nəsillər tərəfindən unudulmayan, heç vaxt köhnəlməyən,yaddaşlarda yaşaya-yaşaya, bu günümüzə qədər gəlib yetincə cilalanmış və daha da gözəlləşmiş **Novruz** ta qədimlərdən ulu əcdadlarımızın əski bayramlarından olmuş, insana həyat verən dörd ünsürün — **Suyun, Odun,Yelin (Havanın),Torpağın** isinməsi,“dirilməsi” istəyi ilə bağlıdır.

Xalqımızın ən əski inamlarına görə, elə-obaya fayda verməyən hər bir şey “ölü” hesab olunurdu. Qışda torpağın nemətlərdən məhrum olması — məhsul verməsini “dayandırması”, onun “donması” insanın ən zəruri həyati tələbatından məhrum olması kimi başa düşülürdü. Yay-payız mövsümündə əldə edilən azuqə ehtiyatı tükəndikcə, insanda torpağı oyatmaq, əkib-becərmək istəyi artırdı. Torpaq isə “dirilmirdi”,oyanmırdı. Tarlaların,bağ-bağçaların, yerin oyanmasından

ötrü isə su, hərarət (istilik, od,Günəş) və yel (hava) gərək idi. Məhz bu arzu-istək ilə bağlı xalqımız lap qədimdən həmin dörd ünsürlə əlaqədar özünün zəngin adət-ənənə, etiqad və ayinlərini yaratmışdır. Təzə ilin başlanmasına dörd həftə qalmış bu ayın və etiqadların icra olunmasına başlanırdı.

İlaxır çərşənbələr

Novruza qədərki hər bir çərşənbə təbiətin bir ünsürü ilə əlaqələndirilirdi. Əcdadlarımızın ilkin təsəvvürlərində **İlaxır çərşənbələr** və ya ilin axır çərşənbələri yaranıb müqəddəsləşmişdi. Qədim inamlara görə, hər birində təbiətin dörd ünsüründən biri “dirilmiş” bu çərşənbələrlə bağlı xalq böyük el şənliyi və mərasimlər düzəldirdi və indiyə qədər də bu mərasimlər ümumxalq şənliyi kimi qeyd olunur.

Ayrı-ayrılıqda “**Su çərşənbəsi**”,“**Od çərşənbəsi**”,“**Yel çərşənbəsi**” və“**Torpaq çərşənbəsi**” adlandırılan “**İlaxır çərşənbələr**” insanları məhsul bolluğu yaratmağa,birlik və firavanlığa,halalığa,dostluğun, qardaşlığın sarsılmaz gücünün qüdrətinə inanmağa çağırırdı.

İlaxır çərşənbələrdə əsrlər ötdükcə insanın birgəyaşayışı və xoşbəxtliyi üçün xüsusi, son dərəcə əsas olan dünyagörüşlər yaradılırdı. Bu dünyagörüşlər isə adamları çox pis və zərərli niyyətlərdən, şər əməllərdən — oğurluqdan, riyakarlıqdan,əxlaqsızlıqdan, təkəbbürlülükdən, paxıllıqdan, başqasının var-dövlətinə göz dikməkdən

çəkindirir,onları halal zəhmətə çağırır,insanlarda əməyə, torpağa dərin məhəbbət aşılایrdı. **Novruz** ayın və etiqadlarında ədalətə,mərhəmətə,rəhmə, sevgiyə böyük ehtiram var.

İlaxır çərşənbələrin hər birində əzizlənən müqəddəs ünsürlərin il boyu insanın köməyinə gəldiyi barədə inam bu gün də qalır. Bu çərşənbələrin hər biri əcdadlarımızın əziz etiqadları, duyğuları ilə bağlıdır: onları öz dünənimiz,keçmişimiz kimi bilməyə, əməl etməyə hamımız borcluyuq.

Etnoqrafik qeydlərə nəzər salanda, **İlaxır çərşənbələr** barədə maraqlı məlumatlarla rastlaşırıq. Onların bəziləri ilə oxucularımızı da tanış edirik.

Su çərşənbəsi

Boz ayın dörd müqəddəs çərşənbəsinin birincisi “**Əzəl çərşənbə**” kimi tanınırdı. Xalq arasında ona təzə “doğulan”,yeni gələn,“**Əvvəl çərşənbə**”,“**Su çərşənbəsi**”,“**Gül çərşənbəsi**” də deyirlər.Qədim inamlara görə, **Əzəl çərşənbədə** təzə ilin gəlişi münasibətilə ən əvvəl su təzələnir. Elə buna görə də bu çərşənbə su ilə,suyun təmizlənməsi ilə əlaqələndirilir. **Əzəl çərşənbə** suya tapınma inamı ilə başladığına görə, bütün insanlar hələ gün doğmamışdan çay,arx, bulaq, yaxud çeşmə üstünə getməli,axar suda əl-üzünü yumalı,bir-birinin üzünə su çiləməli, su üstündə atdanmalı, yaralıların, xəstələrin üstünə su səpməlidirlər ki, il boyu sağlam olsunlar. Çünki **Əzəl çərşənbənin**

sübh tezdən köpüklənən ağ suyu bütün dərdlərin dərmanı hesab olunur. Bu vaxt buğdadan səməni qoymaq da lazımdır.

Su falı: *Su çərşənbəsində sübh tezdən gedib axar sudan — bulaqdan, çaydan, arxdan “lal su” gətirirlər: suyu evə gətirənə qədər heç kimlə bir kəlmə də kəsmək olmaz. Onu bir neçə piyaləyə töküüb saxlayırlar. Axşam qızlar yığışırlar, hərə öz baxtına üzüyünü saçına sürtüb həmin piyalədəki suya salırlar. Üzük piyalənin divarına toxunub cingildəyir. Üzük neçə dəfə cingildəsə, deməli, sahibi olan qız həmin sayda ildən sonra gəlin köçəcəkdir...*

Od çərşənbəsi

İlaxır çərşənbələrdən ikincisi olan bu çərşənbəyə bəzən “**Üsgü çərşənbə**”, “**Üsgü axşamı**”, yaxud da əzizləmə mənasında “**Addı çərşənbə**” də deyilir. **Od çərşənbəsi** əski inamlara bağlı olub Günəşə, oda, odu qoruyub saxlamaq inamına tapınma ilə əlaqədar yaranıb. **Zərdüştlük**dən çox-çox əvvəllər də insanlar inanırdılar ki, odu, Günəşi əzizləsələr, oxşasalar təbiət tez isinər, adamlara xoşbəxtlik gətirər.

Bu çərşənbədə oda sitayiş edilir, onun şərəfinə şənliklər təşkil olunurdu. Günəş istisini arzulayan ulu babalarımız **Od çərşənbəsində** sübh tezdən Günəşə qurban aparardılar. Böyük bir tonqal qalayıb günəşin çıxmasını gözləyər, odun şərəfinə nəğmələr söyləyərdir.

Səhər gün doğanda qurbanın — kəhər atın başını kəsərdilər ki, adamlara, elə-obaya xoşbəxtlik, səadət gəlsin.

İnanclar: *Ocaq yananda səslənirsə, demək, kimsə sənin sözüünü danışır.*

Ocağa yanaşanda salam ver, baş əy.

Ocağın tüstüsü üstünə gəlsə sevgilin gözəl olar.

Gün doğanda doğulan uşaq göyçək, pəhləvan olar.

Çıraq yandıranın çırağı sönməz olar.

Yel çərşənbəsi

El içində **Yel çərşənbəsini** “*küləyi oyadan*”, “*yelli*”, “*Heydər*” çərşənbəsi də adlandırırlar. Etiqada görə, bu çərşənbədə oyanan yel və külək ərzi gəzir, oyanmış suyu, odu hərəkətə gətirir. **Yel çərşənbəsində** əsən isti və soyuq küləklər yazın gəlişindən xəbər verir. Gün ərzində bir neçə dəfə dəyişən külək yelin özünün təzələnməsi kimi qəbul edilir. O, lazım gələndə, insanları əzizləyir, onlara kömək edir, qəzəblənəndə isə adamları cəzalandırır. Odur ki, külək və yelin şərəfinə **üçüncü çərşənbədə** böyük mərasim keçirirlər.

Yel əsər, toz qoparar,

Ağacdan qoz qoparar.

Yellə gələn bəlanı,

Yel özü də aparar.

Torpaq çərşənbəsi

Novruz bayramı ərəfəsindəki çərşənbələrin sonuncusu hesab olunan və xalq arasında “**İlaxır çərşənbə**”, “**Yer çərşənbəsi**”, “**Torpaq çərşənbəsi**”, “**Çərşənbə-suri**” kimi də tanınır. Bu çərşənbədə yer oyanır, torpaqda su, istilik və hava normallaşır, beləliklə, əkinə başlamaq olur.

Axır çərşənbə **İlaxır çərşənbələrin** mərasim, ayin, etiqad, oyun və şənliklərlə ən zəngin olanıdır. Bu vaxt əvvəlki çərşənbələrdə icra olunan bütün ayin və mərasimlər daha şən, böyük xalq şənlikləri kimi təkrar qeyd olunur. Mərasim sübh tezdən suya tapınma ayini ilə başlayır. İnsanlar su kənarına gedir, su üstünə atdınır, dərini, arzusunu axar suya deyir və ondan imdad diləyirlər. Bütün günü davam edən mərasim axşam şənlikləri ilə daha da gurlaşır. Bu axşam üzərrik yandırılır, tonqallar alovlanır, tonqallar üstündən tullanır, bacalardan torbalar sallanır, qurşaq atılır, qulaq falları qurulur. Subaylar qonşu evlərin qapısının arxasındı gizlənərək ilk eşitdikləri sözə uyğun təzə ildə onları gözləyən hadisələri öncədən bilməyə çalışırlar. Bəzi bölgələrdə axır çərşənbədə süfrəyə ət və toyuq əvəzinə ancaq balıq verirlər.

Əlbəttə, bütün çərşənbələrdə əsasən yeniyetmə və gənclərdən ibarət xüsusi musiqiçilər dəstəsi axşam qaranlıq düşəndən sonra ev-ev, oba-

oba gəzər, çalıb-oxuyurlar. Bəxşiş, hədiyyə yığmaq, qurşaq atmaq indi də dəbdən düşməyib...

Səməni halvası: *Axır çərşənbədə birinci çərşənbədə qoyulan buğdadan göyərmiş səməni təknədə döyülür, suyu çıxarılır və ondan səməni həlimi ilə səməni halvası bişirilir. Bir çox yerlərdə səməni həlimi çərşənbə günü yeddi qapıya paylanılır. Səməni suyundan bişirilən halva isə çox dadlı və xeyirli hesab edilir. Bunların hər ikisi Axır çərşənbənin ən əziz yeməkləri sayılır...*

Şərq, yəni Hicri-şəmsi təqvimində yeni ilin başladığı gün yazda — gecə ilə gündüzün bərabər olduğu günə düşür. Bayram Hicri-Şəmsi təqvimi ilə fərvərdin ayının ilk gününə, Qriqorian — indi ölkəmizdə qəbul edilən müasir təqvimə görə martın 21-22, nadir hallarda isə martın 23-ə təsadüf edir. İnsanlar bayrama çox ciddi şəkildə hazırlaşır. Yaşayış yerləri, həyəət-baca, küçələr silinib-süpürülür, yeni pal-paltar alınır, bayram şirniyyatı bişirilir, qovğa qovrulur. Bayram günlərində dünyasını dəyişmiş qohum-əqrabaların qəbirləri üstünə gedib ruhları yad edilir, məzarlarının başında Yasin oxutdurulur. Kəsənlər barışır, qohum-qonşu bir-birilərinin evlərinə getməklə əlaqələrini daha da möhkəmləndirirlər. Xüsusilə xəstələr və qocalara diqqət, uşaqlara qayğı artırılır. Bayram axşamı ailənin bütün üzvləri bir süfrə başına toplaşmalıdır. Süfrədəki insanların sayına görə şam yandırılır və bu zaman hər kəs ürəyində niyyət tutur. Şamı söndürmək günah hesab olunur. Ərinmiş şamın qalıqlarına əsasən niyyət yozulur. Bayramın səhəri sübh tezdən kişi ilə rastlaşmaq yaxşı əlamət sayılır. Əgər rastlaşdığın kişi “yüz il yaşa” desə, deməli, qarşıdakı ildə işlər

lap yaxşı olacaq. Əgər qohumluq əlaqələri təzəcə yaradılıbsa,oğlan tərəfi qız evinə **Novruz xonçası** və qurbanlıq qoç aparmalıdır. Bizim günlərdə bayram adət-ənənələrinə bir qədər fərqli riayət olunsa da, əsasən dəyişməz qalıb. Bölgələrimizdə kiçik fərqləri çıxmaq şərtilə **Novruz bayramına** baxış eynidir. Bayramın əsas simvolları bunlardır: səməni,rəngə salınmış yumurta, müxtəlif şirniyyatlar, tonqallar, kosa və keçəl, qurşaq atmaq və b.

Bəzi vaxtlar **Novruz** şie müsəlmanlarının Məhərrəmlik ayındakı Aşura matəm mərasiminə təsadüf edəndə keçirilən bayram tədbirlərində müəyyən dəyişikliklər edilir.

Tonqal başında: *Şər qarışanda hər həyətdə,yaxud məhəllədə tonqallar yandırılır və tonqal başına toplaşanların hamısı növbə ilə üç dəfə alovun üstündən tullanırlar. Bəzi bölgələrimizdə bayram tonqallarının sayı bir,bəzilərinə üç,bir çoxlarında isə yeddiyə çatır. Böyüklər ailənin yaşca kiçik üzvlərini qucaqlarına alıb tonqalın üstündə tullanırlar. Bu, bütün azar-bezardan, bədbəxtliklərdən, fəlakətlərdən xilas olmaq, özlərini və yaxın adamlarını ərzində yol verilmiş günahlardan qurtulmaq niyyəti ilə edilir...*

“Sara Xatun” dərgisi, 2003